

**Hajdú István töröcsvári porkoláb kéziratos kötete
– Két ismeretlen magyar vers Báthori Gábor fejedelem korából**

A Romániai Evangélikus Egyház nagyszebeni székhelyű központi levéltárában (Zentralarchiv der evangelischen Kirche A. B. in Rumänien) őriznek egy bőrkötéses kéziratot, fedelén a „Ung(arisches) Gesetz-Buch u(nd) anderer” („Magyar törvénykönyv és egyebek”) felirattal.¹ A Hajdú István (1687–1748) töröcsvári porkoláb által elkezdett kötet korábban a Sinki Káptalan (a későbbi Sinki, Ágotai és Szebeni Egyházmegye)² tulajdonát képezte és 2001-ben szállították be a gyűjtőlevéltárba. Több mint valószínű, hogy (III.) Szelei József (1741–1815), Nagysinkszék királybírája³ adományozta a nagysinkai evangélikus iskolának. Innen került a káptalan iratanyagát őrző helyi egyházközséghez. A királybíró a kéziratot apjától, (II.) Szelei József (1710–1782) brassói és hosszúfalui evangélikus lelkésztől, Hajdú István vejétől örökölte.⁴ A kézirat útja tehát a Barcaságtól Nagysinkig, a porkolábtól a királybíróig világosan kirajzolódik. Jelen közleményben a történeti és irodalomtörténeti kutatás számára eddig ismeretlen kötet rövid bemutatására és néhány benne szereplő forrás kiadására vállalkozunk.

¹ A címkén az 1723-as évszám, valamint a 14-es jelzetszám olvasható.

² Az Ágotai Egyházmegyét 1951-ben hozták létre a Kultuszminisztérium azon javaslatára, hogy az egyházmegyék határai egybeessenek a rajonokéval (járásokéval). Az újonnan keletkezett egyházmegyéhez 40 gyülekezet tartozott, ebből 24 a volt Sinki Egyházmegye része. A következő átszervezésre 1968-ban került sor, amikor a Román Szocialista Köztársaság bevezette a megyerendszert (judet). Az Ágotai Egyházmegyét feloszlatták, egyik része a Medgyesi, a másik a Szebeni Egyházmegyéhez került. Evangélikus Egyház Központi Levéltára, Nagyszeben, Főkonzisztórium (Bestand Landesconsistorium) 103-422/1951; 103-467/1968.

³ (III.) Szelei József írásos hagyatékának nagyobb része a Szentágotai Városi Múzeumba (Jelenleg: Muzeul de istorie Valea Hârtibaciului) került, ám a múzeumi könyvtár kéziratos anyagait az 1970-es években átadták a Szebeni Állami Levéltárnak, ahol önálló fondot alakítottak ki belőle, a „Szentágotai múzeum iratgyűjteménye” (Colecția de documente ale muzeului Agnita) elnevezéssel. – (III.) Szelei Józsefről: GUNESCH, Hans, *Ein evangelischer Ungar als Königsrichter des Groß-Schenker Stuhles = Zeitschrift für Siebenbürgische Landeskunde*, 75(1981), 2, 150–156; BINDER Pál, *Az erdélyi magyar evangélikus egyházközségek és iskolák története és névtára (1542–1860)*, Brassó, Brassói Evangélikus Egyházmegye, 1993, 102–104.

⁴ (II.) Szelei József életéről: BINDER 1993, i. m. 98–102; könyves ügyeiről lásd 1734. augusztus 22-én Fábri Gergelyhez írott levelét (PAYR Sándor, *Magyar Protestáns Egyháztörténeti Adattár*; II. köt., Budapest, 1903, 169–170., újraközlése: Erdélyi könyvesházak III, sajtó alá rendezte Monok István, Németh Noémi, Varga András, Szeged, Scriptum, 1994, 302–303).

A kéziratot vezetni kezdő Hajdú István a barcasági magyar evangélikus értelmiség jellegzetes képviselője (lásd a mellékelt családfát). Nagyapja, Hajdú Miklós, II. Rákóczi György egykori vitéze, annak 1657. évi lengyelországi hadjárata után a Hétfalu részét képező Türkösön, tehát Brassó szász város egyik magyar jobbágyfalvában telepedett meg, és itt mintegy negyven éven át viselte a folnagyi (bírói) tisztelet. (Még az 1698. évi összeírás idején is ebben a minőségben szerepelt.)⁵ Apja, idősebb Hajdú István (1660–1694) rövid brassói iskolamesterség után 1686. május 18-tól a brassói magyar evangélikusok lelkésze volt, majd 1690-ben a várost átmenetileg hatalmába kerítő Thököly Imre, mint lutheránus és magyarul prédikálni tudó egyházit, udvari lelkészévé nevezte ki. Három éven át a törökországi száműzetésben is a fejedelemmel maradt, majd 1693-ban Thököly engedélye nélkül hazatért. Brassóban féléves fogságot szenvedett, kiszabadult, ám ezt követően rövid időn belül meghalt.⁶ Az 1687 augusztusában született ifjabb Hajdú Istvánt így hét éves korától özvegy édesanyja, Gothárd Jakab brassói magyar evangélikus lelkész (1675–1686)⁷ leánya, nemes Gothárd Mária nevelte. A fiút eredetileg alighanem szintén egyházi pályára szánták. Valamikor a 17–18. század fordulóján ismeretlen ideig a Székelyudvarhelyi Református Kollégiumban diákoskodott.⁸ (Bevett szokás volt a 17. század végéig a barcasági magyar evangélikus értelmiség körében, hogy gyermekeiket, a névleges dogmatikai különbségek ellenére, református intézményekbe küldték tanulni.) 1703-ban azonban meghalt az édesanyja, és a fiú tanulmányai félbeszakadtak. A Rákóczi-szabadságharc alatt beállt a császári hadsereg Brassóban megszervezett „szabad századába,” tehát a fejedelem kurucjai ellen harcolt.⁹ A háború végeztével Brassó város szolgálatába állt, az alább

⁵ BINDER 1993, i. m. 11.

⁶ BINDER 1993, i. m. 59–60. BINDER Pál, *Brassói magyar krónikások és barcasági evangélikus egyháztörténetek (1550–1800)*, Szecseseváros, 2000, 82.

⁷ BINDER 1993, i. m. 55–57. A gyászbeszéd arról nem tudósít, hogy Mária a Gothárd család melyik tagjának volt a leánya, de segítségünkre siet dálnoki Gothárd Jakab brassói magyar lelkész 1676. nov. 18-án kelt, Apafi Mihály fejedelemtől kapott újtító címeres nemeslevele, amelyben felsorolják az adományos gyermekeit: Jánost, Lőrincet, Máriát, Krisztinát és Annát. ÁLDÁSY Antal, *A Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának címjegyzéke II. Címereslevelek*, 4. köt. (1657–1716), Bp., Magyar Nemzeti Múzeum, 1938, 158–159. (No. 11.) Áldásy az irat tartalmi kivonatát egy 20. századi másolat alapján közölte, eredetijét Brassó város levéltárában őrizték. A címeres nemeslevél külön érdekessége, hogy Gothárd Jakab brassói református lelkészként szerepel benne.

⁸ Az intézmény 1670 és 1769 között vezetett első anyakönyvének kiadásában (*Székelyudvarhely református és katolikus diáksága 1670–1871*, kiad. Albert Dávid, Szeged, Szegedi Tudományegyetem, 2004, 23–76.) Hajdú István nevét hiába keressük, ez azonban valószínűleg csak a forrás hiányaira vezethető vissza.

⁹ A szabad századok (frei Compagnien) alacsony harcértékű, ezredkötelékbe nem tartozó helyőrségi alakulatok voltak, a reguláris alakulatoktól némileg eltérő szervezeti formában, más rendszerű ellátással és kisebb zsolddal. 100, 200 illetve 300 fős keretlétszámú századok léteztek. Köszönjük Mészáros Kálmán és Czigány István e tárgyban nyújtott tájékoztatását. A 17. századi szabad századokról: CZIGÁNY István, *Reform vagy kudarc, Kísérletek a magyarországi katonaság beillesztésére a Habsburg Birodalom hadseregébe 1600–1700*, Bp., Balassi Kiadó, 2004, 132–135, 143–147.

közölt gyászbeszéd tanúsága szerint 1726-tól a „városi szolgák öreglegénye”, azaz a város rangidős familiárisa volt. Végül 1735-től 1748-ban bekövetkezett haláláig töröcsvári porkolábként működött.¹⁰ A barcasági magyar evangélikusok körében ez a poszt számított az elérhető legmagasabb tisztségnek. A töröcsvári porkoláb – 1625-től az erdélyi fejedelmek akaratának megfelelően mindig magyar anyanyelvű személy – az uradalomnak a töröcsvári várban székelő, közigazgatási és igazságszolgáltatási funkciókkal is bíró irányítója volt.¹¹ Az uradalomhoz tartozott a Hétfalun kívül két másik magyar ajkú település, Apáca és Krizba is. Bár tisztsége elvileg Töröcsvárhoz kötötte, úgy tűnik, hogy Hajdú nem tartózkodott állandó jelleggel ott, hiszen ahogy 1735 előtt, úgy 1741-ben is Brassó magyar külvárosának, Bolonyának lakójaként említette magát.¹² Valószínűleg napi vagy heti rendszerességgel kijárt a várostól 28 kilométerre fekvő erősségbe. Végso soron csaknem egész élete a Barcasághoz és Brassóhoz kötődött.

A kéziratot számos szöveggel bővítette második tulajdonosa, Hajdú István veje, (II.) Szeli József is. Szeli annak a (I.) Szeli Györgynek unokája volt, aki valamikor a 17. század közepén jött a Csallóközből a fejedelemségbe, hogy a 18. századi Erdély egyik meghatározó magyar evangélikus lelkészdinasztiájának ősatya legyen.¹³ A Szeliék Hajdúval ellentétben már egy új korszak képviselője.

¹⁰ A brassói hivatalnokai karról a 20. század elején készített archontológia 1733 és 1739 közé teszi Hajdú István töröcsvári porkolábi működését. (STENNER, Friedrich, *Die Beamten der Stadt Brassó (Kronstadt) von Anfang der städtischen Verwaltung bis auf die Gegenwart*, Quellen zur Geschichte der Stadt Brassó (Kronstadt) Bd. VII.1, Brassó (Kronstadt), Buchdruckerei Brüder Schneider & Feminger, 1916, 59.) A nagysinki kötetben szereplő életrajz információi ezt jelentősen pontosítják.

¹¹ Georg Eduard Müllernek az erdélyi szász közigazgatás történetéről 1941-ben írott alapműve a töröcsvári uradalomról és porkolábjaikról elég homályosan, valószínűleg két különböző tisztséget összemossa beszél. (Georg Eduard MÜLLER, *Stühle und Distrikte als Unterteilungen der Siebenbürgisch-Deutschen Nationsuniversität 1141–1876*, Köln, Wien, Böhlau Verlag, 1985 [Schriften zur Landeskunde Siebenbürgens, 10], 276–277.) A brassói belső tanácsnak két tagja felelt a töröcsvári uradalom ügyeiért. A terület fontosságát mutatja, hogy egyikük rendszerint maga a város aktuális bírása volt, míg a másik a sorrendben előző bíró. (VON HERRMANN, George Michael Gottlieb, *Das alte und neue Kronstadt, Eine siebenbürgische Stadt- und Landesgeschichte bis 1800*, Hrsg. Bernhard Heigl, Thomas Şindilariu, Köln, Weimar, Wien, Böhlau Verlag, 2010 [Schriften zur Landeskunde Siebenbürgens, 32], 310–314.) A két szász szenátort ebben a referensi-felügyelői funkciójukban latinul castellanusnak (Törzburger Kastellan) hívták. Létezett azonban az uradalomnak egy másik tisztviselője is, aki a város alkalmazottjaként a mindennapi, gyakorlati munkát végezte, ő volt a németül is általában „Porkolab”-ként említett porkoláb. (1612-ben még két ilyen porkolábot említenek, akik közül az egyik, az „Oberst-Porkolab” magasabb rangú.) Az elterjedt félreértés arra vezethető vissza, hogy a porkoláb latin szövegekben szintén castellanusként szerepel. A kérdés teljes, a 17–18. század folyamán bekövetkezett változásokat is feltáró vizsgálata természetesen nem lehet közleményünk feladata. A brassói levéltárban őrzött töröcsvári számadások (Törzburger Castellansrechnungen) segítségével (amelyeket a két szenátor vezetett) alighanem a még homályos részleteket is meg lehetne vizsgálni.

¹² DÉZSI Lajos, *Régi magyar verseskönyvek ismertetése, I, A Csereyné-codex = Irodalomtörténeti Közlemények*, 21(1911), 59.

¹³ BINDER 1993, i. m. 95–96.

lői, amikor a berethalmi székhelyű szász püspökség a helyi, hétfalusi csángó gyökerekkel bíró, iskolázásuk folytán sokszor református hitelveket valló papokat igyekezett máshonnan odaszármazott, de valóban lutheránus lelkészekkel felváltani.¹⁴ A barcasági úgynevezett kriptokálvinizmus ellen határozottan fellépő (II.) Szeli József brassói (1735–1757), hosszúfalui (1757–1763) és szászsombori (1763–1782) magyar evangélikus lelkész a fenti jelenségnek ékes példáját adja.¹⁵ Hajdú István leányával, Hajdú Krisztinával 1735-ben kötött házassága viszont tulajdonképpen két korszak találkozását, két rokonsági háló összekapcsolódását jelentette. 1675-ben Gothárd Jakab éppen a vonalas lutheránus (I.) Szeli Györgyöt váltotta – állítólag a református fejedelem, Apafi Mihály akaratából – a brassói magyar lelkészi poszton.¹⁶ Dédunokája azonban már Szeli György unokájának, a másik irányzat zászlóvivőjének lett a felesége.

Miután röviden felvázoltuk az összetett forrás keletkezésének társadalmi hátterét, fordítsuk figyelmünket magára a kéziratra. A belső kötéstáblán a nagysinkai evangélikus iskola pecsétjét és jelzetét találjuk,¹⁷ valamint a következő szöveget: „Ezékhel XVI. v(ers). 44 Jeremiás 22. v(ers). 10. Zach(ariás). XI. v(ers). 17. Jeremiás XVII. v(ers). XI.”¹⁸ Ezt a bejegyzést Hajdú készíthette, mivel stílusa (nyomtatott kezdőbetűk használata) megegyezik a többi általa bemásolt szövegével. Az előzéklapon olvashatjuk a könyv tartalomjegyzékét, egy kései, talán 19. századi kéztől, latinul. A hátoldalon két román nyelvű esküszöveg olvasható: „Formula Juramenti Wallachici Ordinarioru(m)” és „Alia Strictior(um)”.

A kötetbe előbb Hajdú István másolt be jogi, erkölcsstani és orvosi témájú írásokat. Ezekhez társulnak anyakönyvi jellegű feljegyzések, két egyetemes történeti vonatkozású szöveg, valamint két vers. A töröcsvári porkoláb minden bizonnyal azért kezdett neki ennek a kéziratot kötetnek, hogy hivatali tevékenységében segítségére legyen. Ezzel magyarázható a tény, hogy a legelső, jogi jellegű írást pedánsan, szinte kalligrafikus minőségben jegyzi le. A többi szöveg viszont már nem ilyen esztétikai színvonalon készült el, jelezve, hogy ezek már személyes használatra szánt szövegek. Hajdú István három írást jelöl meg, mint saját keze által bemásoltat. A többiekről (szám szerint hatról) feltételezzük csupán, hivatkozva a kézírás hasonlóságára. Mindazonáltal megjegyezendő, hogy Hajdú

¹⁴ BINDER 1993, i. m. 15–23.

¹⁵ BINDER 1993, i. m. 98–102.

¹⁶ BINDER 2000, i. m. 82.

¹⁷ „Gr. Schenker Schulbibliothek 3066”.

¹⁸ „Aki szereti a szólásokat, ezt a szólást fogja majd mondani rád: Amilyen az anya, olyan a leánya.” (Ezékiel 16,44) „Ne a halottat sirassátok, és ne azt sajnáljátok! Azt sirassátok, aki elmegy, mert nem tér vissza többé, nem láthatja viszont szülőföldjét.” (Jeremiás 22,10) „Jaj a mihaszna pásztornak, aki elhagyja a nyáját! Fegyver járja át a karját meg a jobb szemét! Száradjon le a karja, vakuljon meg a jobb szeme!” (Zakariás 11,17) „Aki törvénytelenül gyűjt gazdagságot, olyan, mint a madár, amely idegen tojásokon ül. Élete derekán itt kell hagynia, és a végén bolondnak tartják.” (Jeremiás 17,11) – Felhasznált fordítás: revideált Károli biblia, lásd: www.abibliamindenkie.hu. (2016. nov. 15.)

nem konzekvens, bizonyos betűk alakja eltér egymástól akár ugyanazon az egy oldalon is.

(II.) Szeli József csak egy mű címlapjára tünteti fel nevét, illetve az anyakönyvi jellegű családi krónikának folytatásaként megemlíti apósának, anyósának, sógorainak stb. elhalálozását. Az utóbbi alapján sikerült megállapítani kézírását. Az ő esetben is észrevehetőek kis eltérések a szövegek kalligráfiája között, de nem szabad meglepedezni arról, hogy mindkettőjükénél nagy, pár éves, akár évtizedes távlatokról beszélhetünk a különböző szövegek lejegyzése között. Szeli egy játéknak szánt „tréfás” jóskönyvet, egy terebélyes egyházi jogi szöveget, valamint Erdély alaptörvényének kivonatát másolja be. Az utóbbi kettőnél, egy-egy későbbi kéz írja meg az utolsó oldalakat. Abból kell kiindulni, hogy arról, ami nincsen aláírva, csupán feltételezzük, hogy a lelkész kezének munkája. Nála is a szakmai érdek lehetett elsődleges.

Az első bemásolt szöveg a szász nemzet törvénykönyvének (Eigenlandrecht) magyar fordítása (1–62),¹⁹ amelyet Hajdú István jegyzett le. A szöveget így fejezi be: „Finis Decreti Septem et duarum Sedium Saxonicalium in Transylvania Constitutarum Scripsit Stephanus Hajdu In Anno 1723 Die 6ta May”²⁰. A könyvet 1583-ban adta ki először Matthias Fronius Brassóban, előbb német, majd latin nyelven.²¹ A kora újkorból magyar nyelvű nyomtatott kiadása nem ismert. Hajdú, akiről nem tudjuk, hogy maga fordította a nyomtatványt, vagy csak lemásolta annak egy kéziratosa fordítását, kihagyta a mű előszavát. A Dekrétum négy könyvét egy betűrendes index követi. A nagyszebeni Brukenthal-gyűjteményben található egy ennél későbbre keltezett és nyelvileg gondosabban megfogalmazott szöveg: „Az Erdély-Országi Szász-Nemzetnek Szabad Polgári-Törvénye, Elsőben Néhai Tekintetes Frónius Mátyás Brassai Tanátsbéli Úr munkája által, Deák és Német nyelveken, a’ a Királyi Diplómás Könyvek rendi szerint ki-botsáttatott; Annak-utánna penig Magyar nyelvre fordítatván, Szebenben Kéz-írásban ki-adattatott az M. DCC. LVI. Esztend(őben).”²² Ennek a másik, 1756-ra keltezett kötetnek, amely ezen kívül még tartalmaz a szászokra vonatkozó kivonatokat Werbőczy *Tripartitum*ából, valamint a *Approbatae Constitutiones*-ből is, nem ismerjük tulajdonosát,²³ de a szövegek fordítóját sem. Nehéz megállapítani, hogy áll-e a jogkönyv két változata egymással összefüggésben vagy sem. Mégis lehetséges, hogy egy közös forrást használhattak, mivelhogy az eltérések többnyire

¹⁹ „Erdély országába lako szászoknak szabad varosoknak tartományoknak irott decretoma”. Ungarisches Gesetz-Buch, I. A szövegben későbbi, idegen kéz által készített jegyzetek találhatóak.

²⁰ Ung. Gesetz-Buch, i. m. 54.

²¹ Hosszabb szünet után 1721-ben jelent meg újra az Eigenlandrecht, Johann Barth nagyszebeni nyomdájában. Elképzelhető, hogy a fordítás ehhez az újrakiadáshoz is kapcsolódik. PETRIK Géza, *Magyarország bibliográfiája*, III, Bp., Dobrowsky Ágost, 1890, 430.

²² Arhivele Naționale Direcția Județeană Sibiu, Colecția Brukenthal, (A továbbiakban: ANDJS Col. Brukenthal) A, 1–5. Nr. 60, A kézirat tartalmaz a szöveg törzsén kívül címlapot, ajánló bibliai verseket, valamint előszót is.

²³ A bőrkötéses fedőn olvasható a következő felirat olvasható: „S. V. 1757”.

stiliztikaiak. A kéziratok mondat szerkezete és szókinccse ugyanaz. Példaképpen idézzük az 1. könyv 2. titulását:

1723

Szükség és hasznos dolognak tették penig hogy az választásban bizonyos rend tartassék, mert a ki Fő Tisztben volt arra terhet nem kell vetni, az ki penig valami terhes Gondviselésben volt arra tisztet athatnak mert Fő Tiszteket viseltenek, hogy azokat aláb valo Tisztre ne Szálítsák az okóságis meg mutattya, eszt hozzá tévén hogy az Ditsiretes jo szokás régtől fogván az helyhez és időhöz képest mindenütt éppen meg maradgyon.²⁴

1756

Tehát szükség és hasznos dolognak tetszett lenni, hogy a' választásban bizonyos rend tartassék meg: Mert, a' ki fő tisztben volt, arra terhet nem kell vetni: A' ki penig valami terhes gond-viselésben volt, arra tisztet adhatnak: Mert fő tiszteket viseltenek, hogy azokat alább-való tisztre ne szállítsák az okosság meg-mutatja, ezt hozzá-tévén hogy, a' ditséretes régi jó szokás az helyekhez és időkhöz képest mindenütt és mindenkor épen meg-maradjon.²⁵

A jogtörténeti szakirodalom egyébként tud róla, hogy a nem szászföldi, de szász joggal élő Vízaknán (Fehér megye) egészen 1853-ig használták az Eigenlandrecht egy 18. századi magyar fordítását.²⁶ Könnyen lehet, hogy ez a lappangó szöveg is kapcsolatba hozható a jelenleg ismert két kézirattal.

A kötet 63. oldalán jegyezte fel Hajdú azon ajándékokat, amelyekkel a felszentelendő pap a püspöknek tartozott, valamint itt kapott helyet a „Szentelésnek idején valo költésnek fel jedzése” is.

A következő bejegyzés egy szinte negyvenoldalas, magyarra fordított kivonat (65–102) a Jules Mazarin (1602–1661) francia államférfi és bíborosnak tulajdonított *Breviarium politicorum* című, latin nyelvű politikaelméleti munkából. A mű első kiadása 1684-ben látott napvilágot Kölnben, amit a 17. és 18. században számos további kiadás követett. Ennek a résznek az írnoka is Hajdú István, aki utólag bejegyzi minden fejezet eredeti oldalszámát a következő szöveggel: „Láthatod a' nyomtatott Deák Exemplaromnak Lapjait.”²⁷ Az oldalszámok megegyeznek példának okáért az 1708-as és 1721-es kiadásokéval.

Ezt követi egy magyar nyelvű, orvosi témájú verses mű másolata: „De Conservanda Bona Valetudine Liber Scholae Salernitanae. Az Anglia Országban lévő

²⁴ Ung. Gesetz-Buch, i. m. 1.

²⁵ ANDJS Col. Brukenthal, A, 1–5. Nr. 60, 3.

²⁶ SCHULER VON LIBLOY, Friedrich, *Siebenbürgische Rechtsgeschichte II, Die siebenbürgischen Privatrechte*, Hermannstadt, Buchdruckerei der v. Closius'schen Erbin, 1868, 206. (2. lábjegyzet) – Itt köszönjük meg Derzsi Júliának, hogy erre az adatra, és a Brukenthal gyűjteményben őrzött kézíratra felhívta a figyelmünket.

²⁷ Ung. Gesetz-Buch, i. m. 66.

Salernitana Scholanak Jo Egessegről Valo Meg-Tartásnak modgyárol, irott Könyve Melly Most Magyarra fordittatott és Rhythmusokban alkalmaztatott Felvinczi György Lötsén Nyom(tatta). Brever Samuel 1694.” (103–140)²⁸ A bemásolása szintén Hajdú érdeme: „De irta Bolonnyában lako Hajdu istván az 1732 Esztendőben, Böjt elő Havának Hetedik és következő napjaiban.” A „címlap” hátoldalán immár Szeli József jegyzi fel, hogy ő is rendelkezik egy 1617-ben, Frankfurtban megjelent deák példánnyal. A 127. oldalon befejeződik a *Schola Salernitana*, de Hajdú hozzátartozó egy „Tholdalék”-ot, amely gyógyító és háztartási recepteket tartalmaz. Ezeket kiegészítette a 138. és 139. oldalon egy idegen kéz.

Majd egy német nyelvű munka fordítását másolja be Szeli József (141–172), a következő címmel: „Nevetséges és mulatság(os). Az az Négy sorban irt „punctumok”-nak meg számlálásából kihozott tréfás practika, és kinek kinek elméjének Megfejtése, Melly Elsőbben iratott Arabiai nyelven, és abból Német nyelvre fordítatván, ki-nyomtatott Gros János maradékinál Lipsiában 1728. Esztendőben. Most pedig Tréfás mulatság végett Magyar nyelvre fordítatott 1751. Esztendőben.” A német változat címe: „Curieuse und Gantz neue Art Zum Punctiren / Noch niemahls im Druck gesehen, Jetzo aus dem Arabischen ins Teutsche übersetzt Von Einem Liebhaber dieser Kunst.”²⁹ A geomantiai tárgyú jóskönyvet talán maga Szeli fordította magyarra, mert ilyen című magyar nyomtatványt a magyar könyvtörténeti szakirodalom nem ismer.

Az 173–254. oldalakon találjuk Martin Harnung brassói plébános (vezető lelkész) 1659-ben összeállított munkájának, az Encheiridionnak (teljes címe: ENXEIPIΔION B. Martini Harnungi) egy másolatát.³⁰ Ennek írnoka már (II.) Szeli József. A kézikönyv nem más, mint egy egyházi jogi szöveggyűjtemény a barcasági egyházközségek számára. A Brassóban őrzött eredeti tartalomjegyzéke 26 olyan fejezetet sorol fel, amelyet a Szeli-féle másolat nem tartalmaz. Köztük található a káptalan statútuma 1590-ből, kivonatok egy korábbi kéziratból (Ex veteri Capituli Codice), amely 15. és 16. századi információkkal szolgál

²⁸ RMK I. 1459. Felvinczi György versfordításának modern kiadása: *Régi magyar költők tára, XVII. század*, 13, kiad. Varga Imre, Bp., Akadémiai Kiadó, 1988, 130–158. A vonatkozó jegyzetek: 591–608.

²⁹ A német nyelvű, Szeli által pontosan leírt című munka jelenlegi ismereteink szerint 1702-ben jelent meg először Lipszében, impresszum nélkül: VD18 10968644. Az 1714. évi, Lipszében, Johann Gross örökösénél megjelent kiadás bizonyos R. S-t tüntet fel fordítóként. (VD 18 11090421) A Szeli által említett 1728. évi kiadás egy példánya a Bayerische Staatsbibliothekban maradt fenn. Ez digitalizálva is elérhető: <http://reader.digitale-sammlungen.de/resolve/display/bsb10133225.html>

³⁰ Martin Harnung (1625–1703), Brassóban született, 1641-ben a gimnázium diákja, majd 1651-től kezdődően annak tanárja. 1655 és 1658 között brassói prédikátor, majd 1691-ig Botfalun lelképásztor, amikor a brassóiak megválasztják plébánosukká. 1678-al kezdődően a Barcasági Káptalan többszöri dékánja. WAGNER, Ernst, *Die Pfarrer und Lehrer der Evangelischen Kirche A. B. in Siebenbürgen*, I. Band, Von der Reformation bis zum Jahre 1700, Köln, Weimar, Wien, Böhlau Verlag, 1998 [Schriften zur Landeskunde Siebenbürgens Band, 22/I], 208. Az eredeti kézirat a brassói Fekete templom levéltárában (Archiv der Honterusgemeinde – a továbbiakban: AH) őrzik, jelzete: I.F.66. Ugyanott őrzik Matthias Aerkeder szintén 1758-ban elkészített másolatát: IV.F.I.Tq. 98.

– főképp a káptalan és papjai érdekében tett adományokról, eskütételek szövegei, a nyolc szász káptalan sematizmusa (Catalogus VIII Capitulum Parochialium in Transilvania, quorum priora Tria spectant ad Dioecesis Strigoniensem, posteriora Quinque ad Dioecesis Albensem ex Regesto M(agistri) Joannis Honteri Coronensis descriptus).³¹ A továbbiakban olyan szövegekkel találkozunk, amelyek a tizedet, a papoknak járó adókat, a káptalan kiváltságait, különböző ünnepek megülését stb. ismertetik. Végül a káptalan lelkészi archontológiája következik (series pastorum). A lelkészlisták eltérnek egymástól. Szeli három oszlopba helyezi a lelkész szolgálati idejét a következőképpen: a szolgálat kezdetének dátuma, időtartama években, a távozás, illetve elhalálozás dátuma. Megjegyezendő, hogy az eredeti, Fekete templomi kéziratban, bizonyos községek listáit folyamatosan bővítették az elkövetkezendő évszázadokban, így például a feketehalmi eljut 1835-ig. A másolat végén egy megjegyzést találunk arról, hogy Harnung sem tudta összegyűjteni a kilenc magyar evangélikus község lelkészeinek adatait, erre maga Szeli vállalkozott, de írásos feljegyzések híján az idősebbek pusztá emlékeztére kellett támaszkodnia.³² A barcasági magyar evangélikus lelkészek felsorolása végül a határozott ígéret ellenére kimaradt a kötetből, Szeli állítása szerint azért, mert lelkészlistáit Petrus Clos brassói plébános (1757–1771) kölcsönkérte tőle, de sosem adta vissza, hanem az egyes egyházközségek anyakönyveinek elejére illesztette. Szeli József amúgy következetesen hoz a magyarokra vonatkozó kiegészítéseket a szöveg legvégén vagy margón.

Az Encheiridion tartalmazza a barcasági egyházközségek javainak összeírását is német változatban, amelyet Szeli is átvett.³³ Ezt követi a barcaszentpéteri egyházközség statútuma, valamint a Barcasági Káptalan vizitációs szabályai (1578). Szeli kihagy viszont két írást: „Ordnung u(nd). Recht Den Zehendern

³¹ A Szeli-kéziratba bejegyezték, hogy Martin Schmeizel a *De Statu Ecclesiae Lutheranorum in Transilvania* című értekezésében (Jéna, 1722) a káptalanok másképp vannak feltüntetve. Ung. Gesetz-Buch, i. m. 183.

³² „Notandum. Pastores Ungaro-evangelicos a temporibus inde reformationis Barcia et in libera regiaque civitate Coronensi, et in novem praediis Ungaricis habitos fuisse Encheiridion Harnungianum ad annum 1544 testatur, vide paginam mihi 40. Seriem tamen et catalogum pastorum nec ipse B. Harnungus congerere potuit, nec quisquam Ungarorum (proh supinam negligentiam) consignavit. Quidquid proinde respectu pastorum Ungaricorum Coronensium huc adnectimus, ex matricula ecclesiae eiusdem, quam Josephus Szeli, eiusdem ecclesiae 23 annorum minister ex antiquis scripturis ererere potuit, decerpimus. Quoad ecclesias vero praediales per Barciam Ungaro-evangelicas, pastorum seriem a nostri maiorumque memoria, sola ex experientia, seniorumque fidedigna relatione, ita tamen, ut ab ecclesiis inferioribus, ex quibus ad maiores promoti sunt incipientes ad maiores descendamus, subnectimus.” Majd Szeli a margóra utólag a következőket jegyezte, megmagyarázva, hogy miért maradt el a barcasági magyar lelkészlisták bevezetése: „Nota bene. Collectum hunc in scripturo catalogum mutuo clarissimus dominus Petrus Clos secum communicari petitum eripuit, neque unquam restituit Josepho Szeli, sed matriculis ecclesiarum inferendo aliena vitula aravit.” Ung. Gesetz-Buch, i. m. 210.

³³ Bonorum Parochialium Capituli Barcensis Inventarium, Ung. Gesetz-Buch, i. m. 218–236.

in Arndt Zeit zu halten³⁴ és az ehhez kapcsolódó „Transactiones cum Vectoribus ante Contractu(m) Decimarum habendae.”³⁵ A Szelei által átvett következő szöveg szintén egy szabálygyűjtemény, amelyet 1606-ban állítottak össze. Ennek csupán első nyolc tétele érdekelte a magyar prédikátort, amely az egyházi és a világi hatóságok egymáshoz való viszonyát szabályozza és megállapítja, az év milyen napjain tilos dolgozni.³⁶ A többi huszonnégy, a tizedről szóló tételt kihagyta, megjegyezve viszont, hogy ezeket már lefordította és elmondta prédikációban/beszédben, viszont nem hivatkozik semmilyen írásra.³⁷ Kihagyta „Egy bába eskütételét”³⁸ és befejezi másolatát a brassói plébániának tett pénzbeli adományaival, ebből a régi és új szokás szerint megszabandó személyzeti járulékokat kiszámítva.³⁹ Az új módszer szerinti átszámolás hiányzik Harnungnál, aki viszont a plébánosnak járó összegeket utolsóként jegyezte fel.⁴⁰ Ezt előzi meg egy, a plébános életére, annak küzdelmeire vonatkozó fél oldal, amelyet Szelei a példányának címlapjára másolt be.⁴¹

Harnung szöveggyűjteményét követi David Hermann (†1682) nagybaromlakai lelkésznek⁴² az *Approbatæ Constitutiones*-ből, az Erdélyi Fejedelemség először 1653-ban, Gyulafehérvárott megjelent törvénygyűjteményéből készített kivonatos latin fordítása („Approbatarum Constitutionum Regni Transsilvaniae Annexarumque Partium Hungariae ... Systema ...”; 255–302), amely az eredeti műnek csak azon cikkelyeit tartalmazza, amelyek a szászok jogaira és vallásgyakorlatára vonatkoznak. Ennek a kéziratnak fennmaradt egy 19. századi másolata, amelyet a Fekete templom levéltárában őriznek,⁴³ és amely sokkal rövidebb, mint a kötetünkben szereplő, egyébiránt szintén (II.) Szelei József által bemásolt szöveg. Míg az utóbbi minden cikkelyt legalább egy összefoglaló mondatban rögzít, addig a későbbi másolat csupán ezek megnevezését tartalmazza. Szelei átvett magyar szövegeket az Approbaták 1696-os kolozsvári kiadásából, mint például I. Rákóczi Ferenc hivatali esküjét: „Conditiones Celsissimi Domini, D(omi)ni Francisci

³⁴ AH, I.F.66, 152–166.

³⁵ AH, I.F.66, 167–168.

³⁶ Ung. Gesetz-Buch, i. m. 250–251.

³⁷ „Reliqui 24. Articuli de Decimis sonantes mea opera Ann(o). 17 in Ungaricum sermonem conversi videntu pag.” Ung. Gesetz-Buch 250.

³⁸ „Eyd einer Hebammen” AH, I.F.66, 183–184.

³⁹ Ung. Gesetz-Buch, i. m. 252–253.

⁴⁰ AH, I.F.66, 195–196

⁴¹ AH, I.F.66. 194; Ung. Gesetz-Buch, i. m. 173.

⁴² David Hermann (†1682) Medgyesen született, ahol városi jegyzőként kezdte pályafutását. 1648-tól Egerbegen lelképásztor, majd 1668-tól Nagybaromlakon. Több egyháztörténeti írása kiadatlan maradt. TRAUSSCH, Joseph, *Schriftsteller-Lexikon der Siebenbürger Deutschen, Bd. II*, Köln, Wien, Böhlau Verlag, 1983 (Schriften zur Landeskunde Siebenbürgens, 7/II), 121–124; SZEGEDI Edit, *Geschichtsbewusstsein und Gruppenidentität: die Historiographie der Siebenbürger Sachsen zwischen Barock und Aufklärung*, Köln, Weimar, Böhlau Verlag, 2002 (Studia Transylvanica, 28), 399–404; WAGNER 1998, i. m. 203.

⁴³ AH, IV.F.1.Tf.12.II.III/23, 405–420.

Rákotzi.⁴⁴ A többi fejedelem esküjét nem is említi. Ezen kívül találkozunk még két más magyar szövegrésszel, valamint a rendek közötti uniók eskütételével.⁴⁵ A másolat végét a váltólevelek szabályozása (limitatio litterarum redemptionis) és egy betűrendes index foglalja el, amelyet az utolsó oldalon pár sornyi, a száz papok jogait illető kivonat követ a Werbőczy-féle *Tripartitumból*.

A következő húsz oldalon (303–323) találjuk Hajdú István saját kezű családi krónikáját „Születésről, Házasságról Temetésről és egyéb emlékezetes dolgok(na)k rövid feljedtése” címmel. A szöveg id. Hajdú István brassói magyar pap halálával (1694. december 12.) kezdődik, és 1748. március 10-vel zárul. Tartalma többnyire családi eseményekből áll, de találunk köztük politikai és egyházi jellegű adatokat is. Példának okáért közlünk egy pár szemelvényt:

A(nn)o 1714, Mense Nov(embris). Takarodot által a Bartzán a Svetiai király kevé számu Hada ugymint 1500, kikis Benderből avagy Török Országból kijöven Erdélyen által magok Országokba sietvén elmentek ... A(nn)o 1716 Men(se). Decemb(ris). Vették el a Nimetek a Magyar Templomunkot az Obrassai kapun belől ... A(nn)o 1718 4. Aug(usztus). Estve 8 ora tájban Eget el a Szent János Temploma, az Ispotályos Templom, a Bolonnyai kapu, sok Várbeli épületek Bolonnya nevü Hostáttýával egyetemben ... A(nn)o 1718 2da oct(obris) Takarodot ki a Városbol a Városi Nép a Pestis elől ...⁴⁶

1751-től 1761-ig (II.) Szeli József folytatta ezeket a krónikaszerű feljegyzéseket, amelyek azonban már kizárólag személyes és családi jellegűek.

A kódex 324. oldalán ismét Hajdú kézírásával találkozunk, aki Magellán, Vespucci és Kolumbusz felfedezéseiről másolt be szöveget, valamint, arról, hogy „Drága szerszámoknak nemei hol és micsoda helyen terem Indiában.” A következő két oldalon (325–326) található a közleményünk címében is szereplő két ismeretlen Báthori Gábor kori vers, amelyeket szintén Hajdú másolhatott be. (L. 2. függelék.) Erről alább bővebben fogunk szót ejteni. Ezt követi négy utólag bekötött, oldalszámzás nélküli lap. Az első kettőre a „Világ Teremtése után a Christus születésekor irtak 3962 Esztendőben már a Christus születésétől fogva lettenek ezen aláb meg irt dolgok” című bejegyzés olvasható, amely üdvtörténeti, világtörténeti és magyar történelemből vett eseményeket jegyez fel időszámításunktól 1558-ig. Ez is Hajdú keze munkája. Az utolsó két beillesztett lap három oldal terjedelemben Hajdú István életrajzát tartalmazza (1. függelék), amely minden bizonnyal a temetésére készült el, a gyászbeszéd részeként, mivelhogy az utolsó mondatban a porkoláb elbúcsúzik a hallgatóságtól, megkérve, hogy tisztességesen temessék el. Ennek írónka – és minden bizonnyal szerzője is – az elhunyt veje, (II.) Szeli József brassói magyar evangélikus lelkész.

⁴⁴ Ung. Gesetz-Buch, i. m. 259–262.

⁴⁵ Ung. Gesetz-Buch, i. m. 268–269.

⁴⁶ Ung. Gesetz-Buch, i. m. 305–306.

Ahogy azt a fentiekben láthattuk, a vegyes tartalmú kötet sok értékes forrást rejt, különösen a barcasági magyar evangélikusok történetét illetően. Legnagyobb kincse azonban kétségkívül az a két ismeretlen régi magyar vers, amelyet Hajdú István a kötetbe bemásolt. A töröcsvári porkolábnak a költészet iránti érdeklődése egy apró adat alapján eddig is világos lehetett. 1911 óta tudjuk, hogy egy ideig az ő birtokában volt a később Cserey-kódex néven ismert 16. századi kézirat, az egyik legrégebbi magyar nyelvű verseskötet, amelyet ma sajnos csak a szakirodalomból ismerünk, mert 1945-ben a Székely Nemzeti Múzeum többi menekített anyagával együtt elpusztult.⁴⁷ Hajdú Szegedi Andrásnak és Tinódi Lantos Sebestyénnek egy-egy itt szereplő versét (Jeruzsálem veszedelméről, 1558., ill. Iaszón király históriája, 1566) a források alatt saját kora helyesírásával átírta, mert úgy ítélte meg, hogy a régies, már-már „szkítiai” írást más nem tudja majd elolvasni. Számos hibával terhelt másolata végére büszkén a saját nevét és a dátumot (1741. október 4.) is odabiggyesztette.⁴⁸ Elképzelhető, hogy nem csak a Cserey-kódex, hanem egy másik, 17. századi gyűjteményes kötet is a birtokában volt, és abból másolta ki a nagysinki kötetben szereplő két verset, sajnos azonban semmiféle támpontot nem ad a szövegek eredetét illetően.

A két vers főszereplője szokatlan módon nem más, mint egy híres fegyver, az úgynevezett Farkas-ágyú, amelynek történetét Kovács András 2007-ben külön tanulmányban dolgozta fel.⁴⁹ Mivel azonban a művészettörténész gyűjtését több alapvető jelentőségű forrással is bővíteni tudtuk, úgy döntöttünk, hogy nem lesz felesleges az ágyúra vonatkozó információkat újra összefoglalni.

Bevett szokás volt az a kora újkori Magyarországon, hogy az ágyúknak állatneveket adtak. Farkas nevű löveggel számos várban találkozunk: 1555-ben Gyulán, 1669-ben pedig Huszton.⁵⁰ Ezeknél azonban ismertebb egy irodalmi példa: Zrínyi Miklós eposzában, a *Szigeti veszedelemben* (1645/1646) a magyar oldalon szerepel ilyen névvel egy hatalmas ágyú, amellyel Szulejmán érkezésekor Csontos Pál a török seregbe lő, nagy pusztítást végezve a pogányok soraiban.⁵¹

A leghíresebb Farkas-ágyú azonban kétségkívül az a löveg, amely az Erdé-

⁴⁷ DÉZSI 1911, i. m. 59. STOLL Béla, *A magyar kéziratosa énekeskönyvek és versgyűjtemények bibliográfiája (1542–1840)*, Bp., Balassi Kiadó, 2002, 23. (No. 1.)

⁴⁸ „Ezen feljebb megírt szkítiai írásokat, melyet nem minden keresztény olvasó tudna elolvasni, fordította új betűkre Brassóban, bolonyai hóstátnak lakó Hajdú István, a töröcsvári castellanus in anno 1741, die 4. octobris” DÉZSI 1911, i. m. 59. Binder Pál monográfiájában a „szkítiai írás” (= régi korból való írás) kifejezést félreérti, és tévesen azt feltételezi, hogy Hajdú István a rovásírás megfejtésével foglalkozott. BINDER 1993, i. m. 60.

⁴⁹ KOVÁCS András, „Farkas az én nevem...” *A gyulafehérvári fejedelmi fegyvertár és ágyúöntés kezdeteinek történetébe.* = *Dolgozatok az Erdélyi Múzeum Érem- és Régiségtárából*, 2(2007), 157–172.

⁵⁰ KARÁCSONYI János, *Békésvármegye története*, I. köt., Gyula, Békésvármegye, 1896, 157. KONCZ József, *A huszti vár lövő szerszámainak leltára = Hadtörténelmi Közlemények*, 5(1892), 133–140.

⁵¹ „Meghagyá Zrínyi Miklós pattantyúsoknak/ Ágyúból köszöntést töröknek adjanak./ Legelső Csontos Pál egy végét kanotnak/ Gyűjtőlíkához tevé Farkas ágyúnak. – Gyorsan rettenetes pattantyú kisüle./ Török tábor felé golyóbisát küldé./ Az láthatatlan sereg közé jüve./ Rettenetös halált

lyi Fejedelemség legnagyobb méretű és legdíszesebb lőfegyvereként vonult be a hadtörténetbe. Nem kizárt, hogy a költő Zrínyit is éppen ez a különleges tárgy ihlette egy hasonló ágyú szerepeltetésére. Az erdélyi Farkas ágyút Báthori Zsigmond fejedelem öntette 1593. április 2-án, a gyulafehérvári ágyúöntőházban.⁵² Az ágyú feliratait ugyan Szamosközi István is leírta, ám a legpontosabban a történeti érdeklődésű Conrad Jacob Hildebrandt örökítette meg, 1656. évi útinaplójában.⁵³ Innen derül az ki, hogy a löveget a segesvári Jeremias Aurifaber tervezte, és a salzburgi Mauritius Haas öntötte,⁵⁴ 1593-ban, amikor Almási Albert volt a fegyvertár vezetője.

Kovács András Szamosközi István és Szalárdi János – egymásnak számos pontos ellentmondó – adatai alapján az ágyú méretének megbecslésére is vállalkozott. Eszerint a fegyver körülbelül hét méter hosszú lehetett, külső átmérője pedig a lőporkamránál (a tárgy legszélesebb pontján) 62,2 centimétert tett ki.⁵⁵ Súly a szerző szerint akár a tíz tonnát is elérhette. A fenti adatok alapján a Farkas a hosszabb csövű, de kisebb kaliberű táborigyűk és a rövid csövű, tömzsi faltörőgyűk szokatlanul nagy méretben megvalósított házasítása lehetett.

Nemcsak mérete tette azonban különlegessé, hanem díszítése is, amelyet a legpontosabban Bethlen Farkas Szamosközi szövegét további információkkal

ő közikben vive.” ZRINYI Miklós *összes művei*, szerk. Kovács Sándor Iván, Bp., Kortárs Könyvkiadó, 2003, 105. (VII. ének, 21–22. vers.)

⁵² 1593. ápr. 2. „Tormentum ingens Lupus fusum est.” SZAMOSKÖZI István *történeti maradványai*, kiad. Szilágyi Sándor = *Történelmi Tár*, 1889, 33.

⁵³ SZAMOSKÖZY István *történeti maradványai 1566–1603*, II, (1603), kiad. Szilágyi Sándor, Bp., MTA, 1877 (Monumenta Hungariae Historica Scriptorum, 29), 146–148. – Conrad Jacob Hildebrandt (1629–1729) stettini születésű teológushallgató volt, aki először 1656-ban járt Erdélyben, Gotthard Welling és Heinrich Coelestinus von Sternbach svéd követek kíséretében. A Farkas-ágyúról így ír: „Auff der Schloßmauren stand ein schön groß Metallen Stück, Lupus genand, darauff folgende Schrifft zu lesen war: 1593/ Hieremias Aurifaber, Schegeswariensis Inventor./ Sigismundus Batori, Princeps Transylvaniae et Siculorum Comes./ A. D. 1593./ (insignia principis)/ Legibus et Republicae/ Sum Lupus, alpinum nomen ne temnito lector./ Nata est auspiciis incylta Roma meis./ In tempore Alberti Almási, tormentorum Praefecti/ Mauritius Has Saleburgensis me fudit./ Exurgat Deus et dissipentur inimici eius.” *Conrad Jacob HILTEBRANDT'S Dreifache Schwedische Gesandtschaftsreise nach Siebenbürgen, der Ukraine und Constantinopel*, Hrsg. Franz Babinger, Leiden, E. J. Brill, 1937, 50. Hildebrandt erdélyi tartózkodásairól: KÁRMÁN Gábor, *Egy teológushallgató találkozása a felekezeti sokszínűséggel, Conrad Jacob Hildebrandt Erdélyben, 1656–1658* = *Korall*, 57(2014), 28–29.

⁵⁴ A Szamosközi István szerint csaknem törpe (paene pumilio) Mauritius Haas származási jelzője (Salzburgensis) okoz némi fejtörést, hiszen Erdélyben is volt egy Salzburg, a Szebenhez közeli Vizakna. Szamosközi szövege alapján mégis valószínűbb, hogy a hangsúlyozottan erdélyi (Transylvanus) Jeremias Auriberrrel ellentétben Mauritius Haas külföldi származású volt.

⁵⁵ Kérdés persze, hogy Kovács András a meglehetősen homályos, más latin szövegekben nem előforduló „ambitus crassitudinis” (= a vastagság kerülete) kifejezést jól értelmezi-e, és Szamosközi nem tévedésből írta-e az átmérő helyett kerületet. Az ágyúnak a művészettörténész által kiszámolt külső átmérője talán túl kicsi a feltételezett kaliberhez. Nyilvánvaló ugyanakkor, hogy a kérdés teljes bizonyossággal nem dönthető el.

kiegészítő 17. századi leírásából ismerünk:⁵⁶ az ágyú testét domborműves figurális díszítés borította. A kompozíció mértani középpontjában egy trónon ülő oroszlán, mint az állatok királya helyezkedett el, akit létező és mesebeli teremtmények egész hada vett körül: vízilovak, szirének, medúzák, kígyók, madarak. Szintén valahol az ágyú oldalának középső harmadán kaphatott helyet a Báthori-család farkasfogas címere.⁵⁷ A torkolat körül egy zoltáridézet húzódott: „Fölkél az Isten, elszélednek ellenségei” (Zsoltárok 68:1), amelyet a latin bibliafordításban szereplő felszólító mód („széledjenek szét”) még hangsúlyosabbá tett. Az ágyú hátsó részét egy mellső lábaira támaszkodó, vicsorgó, harapásra kész farkas fél alakja foglalta el, nyakán szöges nyakörvvel. Lent a gyújtólyukat medúzafő vette körül, az ágyú tetejére pedig egy irányzékul is szolgáló kölyökfarkas került. A művészi domborműveken, illetve a megrendelőre és kivitelezőkre vonatkozó feliratokon kívül fontos részét képezte a külcsínnek a humanista udvari költő, orvos és diplomata, Hunyadi Ferenc (†1600) egy verse is.⁵⁸ A disztichonos epigrammában maga az ágyú szólította meg az olvasót. „Én vagyok a Farkas. Ne vedd meg, olvasó, hegyvidéki nevezetemet, vezérlettemmel született meg a híres Róma.” („Sum Lupus, alpinum nomen ne temnito, Lector/ Nata est auspiciis incluta Roma meis”) A névadás alapjául szolgáló farkasfogas címeren és a nagy figurális domborművön túl tehát egy költemény is egyértelművé tette, hogy a löveg milyen állatot testesít meg. A Romulust és Remust tápláló római anyafarkas és az antik Róma dicsősége a tárgy szimbolikája révén áttételes kapcsolatba ke-

⁵⁶ „Totum corpus anaglypticis sculpturis, exstantibusque palmarum atque florum formis, itemque ad similitudinem expressis hippopotamorum, sirenum, medusarum, serpentum, volucrum, ementitisque aliarum animantium figuris, itemque omnium ferarum, in unum locum Leone in throno sedente, ac eis praesidente, confluxu mirifice exornatum atque excultum. Prorsus, ut non immerito inter fusiles celeberrimi operis veterum statuas accenseri cooptarique possit, cui Lysippus et Polyclethus invidere possint, tam insigne opus e sua officina non prodiisse. Circa orificium, ubi globos evomebat, tali circumscriptione insignitum fuerat: „Exurgat Deus, et dissipentur inimici ejus.” In posteriori vero machinae parte Lupus semisse sui, cum capite et anterioribus pedis emergens, ringente ore, dentibusque frendentibus ac morsum minitantibus, collo millo ornatus visebatur. Foramine, per quod pulvis pyrius succenditur, os capitis medusae cujusdam vires subibat, in superiori vero tergore tormenti finem versus pro indice collimatorio catellus lupinus jacebat.” Az álló betűkkel szedett részek Szamosközitől származnak, míg a dőlt betűsek Bethlen Farkas saját kiegészítései. Wolffgangi de BETHLEN celsissimi principis Transsylvaniae consiliarii intimi, supremi comitis comitatus Albensis, nec non regni cancellarii *historia de rebus Transsylvanicis*, Tomus V (Lib. XI–XII.) Cibinium, Martin Hochmeister, 1789, 263–264. – Kovács András e leírásnak csak azt az erősen töredékes magyar változatát ismerte, amelyet Bethlen Farkas Szamosközi István kéziratába vezetett be: SZAMOSKÖZI 1877, i. m. 146–147.

⁵⁷ A farkasfogas Báthori-címerről: SEKERES Attila István, *Címerében három farkasfog = Művelődés*, 56(2013), 3, 13–17.

⁵⁸ Hunyadi Ferenc költészetéről: TÓTH István, *A gyulafehérvári latin nyelvű humanista költészet alapvonásairól* = Irodalomtörténeti Közlemények, 105(2001) 1–2, 19–20; TÓTH István, *A gyulafehérvári humanista költészet antológiája*, „Költők virágoskertje”, Bp., Accordia Kiadó, 2001, 360–362, 435.

rült a Báthori nemzetséggel, és éppen ez a cél lebegett az alkotók szeme előtt. Ahogy azt Szamosközi is hangsúlyozza, a Farkast nem azért öntötték, hogy csatákat vagy várostromokat döntsenek el vele. Díszfegyver volt, amely a Báthoridinasztia erejét és elszántságát reprezentálta. A fiatal, éppen a török elleni harcra készülő Báthori egy évvel később, 1594-ben könyörtelenül „szét is szélesztette” ellenzékét, kivégeztetve mindenkit, aki nem értett egyet a török háborúba való belépéssel.

A Farkas egész létezése során díszfegyver maradt, nagy súlya miatt csak igen ritkán mozgatták. Állandó jelleggel a Kendervárnak nevezett gyulafehérvári fegyvertárban őrizték, 1627-től aztán a hadszertár újonnan elkészült olaszbástyájára vonták fel, amelyet a szász natio épített a város délkeleti sarkán.⁵⁹ 1656-ban Conrad Jacob Hiltebrandt is a város falán látta a pompás fegyvert.

1603-ban ugyan Székely Mózes hadvezére, Borbély György azzal fenyegette a szászsebesieket, hogy városuk ostromához felvonultatja a Farkast, de a krónikás szerint a polgárok a bevetés puszta hírére megadták magukat, és az ágyú a hadszertárban maradt.⁶⁰ 1660 elején, az erdélyi polgárháború egyik csúcspontján azonban II. Rákóczi György egy hasonló fenyegetést beváltott, a Gyulafehérvár 1658. évi pusztulásakor megsérült, és szerelékeit vesztett ágyút a Segesváron készített új állványra és szántalpakra helyezte, és Szeben ostromához vitette.⁶¹ Az

⁵⁹ KOVÁCS 2007, i. m. 162. A korábbi parttalan etimologizálásokat cáfolva Kovács András tisztázta azt, hogy a Kendervár minden bizonnyal a városerődítés kenderáztatásra is használt árkáról kapta nevét. – A szász nemzet bástyájáról: *Erdélyi országgyűlési emlékek*, 8, kiad. Szilágyi Sándor, Bp., MTA, 1882, 71.

⁶⁰ SZAMOSKÖZI 1877, i. m. 148.

⁶¹ Az ágyú utolsó, 1660. évi kalandjának Kovács András által is használt forrásai: SZALÁRDI János, *Síralmas magyar krónikája*, kiad. Szakály Ferenc, Bp., Magyar Helikon, 1980, 524–525; Georg KRAUS, *Erdélyi krónika 1608–1666*, kiad. Vogel Sándor, Csíkszereda, Pro-Print, 2008. A művészettörténész által nem ismert és nem idézett két forrás: (1.) KERESZTÚRI Demeter, *Acta dierum, sub quibus illustres principes, Georgius Rakoci et Achatius Bartsai una cum suis adhaerentibus intra et extra civitatem Szeben super regimine regni Transylvaniae contendunt*, ANDJS Col. Brukenenthal B 1–5. No. 46. f. 33v., 55r, 77v., 83v., 99v. A mű a 19. században nyomtatásban is megjelent (*Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde*, 19(1884), Heft 1, 127–223, Heft 2, 228–325.) mivel azonban ez a magyar szövegrészeket német fordításban közli, a pontosság miatt inkább az eredeti kézirat használata mellett döntöttem. (2.) SEIVERT, Johann, *Die Provinzialbürgermeister zu Hermannstadt in Grossfürstenthum Siebenbürgen*, II. = *Siebenbürgische Quartalschrift*, 2(1791), 3, 235–306. Benne Paul Prefling szebeni polgár naplójának kiadása (277–306.) – Két jellemző részlet Keresztúri művéből: 1660. jan. 31. Tárgyalások Rákóczival annak sellenberki tábori országgyűlésében. „Haec dum aguntur, advesperascit, interim notandum, quod inter egregios haustus in mensa Rakociana volvuntur lepida jocoseria colloquia [...] Incidenter cum Rakocius diceret: „No, harmadnap alatt elérkeznek a Farkassal.” (Vocatur enim quoddam generosissimum tormentum Albae Iuliae habitum Farkas.) Ad haec dicit Ugron /András/: Ha a medvét is elhozzatja nagyságod, de mi azzal nem sokat gondolunk, a’ Nyúl is azon völgyön szokott veszni, a hol fi-adzik.” f. 55r. 1660. márc. 5. Visszajön Sellenberkről, II. Rákóczi György táborából Matthias Deák, és beszámol a fejedelemmel folytatott beszélgetéséről. „Mondá azt is önagysága, hogy Segesváratt csinálják az Farkas álgynak az agyát, kerekeit.” f. 77v. – Érdemes megjegyezni, hogy Keresztúri

ostromsáncig Keresztúri Demeter szerint negyven ökör, a segesvári Georg Kraus szerint pedig nyolcvan pár ökör húzta el a monstrumot, amely 1660. március 18-án érkezett meg.⁶² Március 22-én azonban már el is indították vissza Szászsebes felé, mert lövései nem érték el a kívánt hatást.⁶³ Szalárdi János úgy tudja, hogy az ágyút a gyújtólyuk sérülése miatt nem is merték teljesen megtölteni. A kirándulás végzetes következményekkel járt a lövegre nézve. Az ágyú talpát (lafetta) a szebeniek a sikertelen ostrom végeztével, május 15-én a várostól néhány kilométerre nyugatra fekvő Kistoronyban találták meg, a többi sáncban hagyott hadiszerral együtt.⁶⁴ Maga az ágyú egy oroszcsúri paraszt 1660. április 27-i beszámolója szerint egy darabig Apold mellett, tehát félúton Nagyszeben és Szászsebes között vesztegelt.⁶⁵ Paul Prefling krónikástól pedig megtudjuk, hogy a Farkast valamikor június elején Szászsebesből Szebenbe vitték, ahol a városi tanács utasítására szétfűrészelték, és anyagából kisebb ágyúkat öntöttek.⁶⁶ Ez utóbbi információ ugyan csak nála szerepel, ám valószínűleg hitelt érdemlő. Az ágyú tehát nem török kézre került 1660-ban, ahogy azt Kovács András feltételezte, hanem a szászok szerezték meg, és a szimbolikus politizálás gyűlölt eszközét rövid úton megsemmisítették.

Nem ez volt azonban az egyetlen alkalom, hogy az ágyú Szebenben járt. Bár a legtöbb egykorú krónikás, és ennek nyomán a nagy történeti összefoglalások is hallgatnak az esetről,⁶⁷ a marosvásárhelyi Nagy Szabó Ferenc (*1581) elbeszél-

Georg Kraus és Szalárdi János szövegével ellentétben következetesen kerekekről beszél. Mivel tél közepén történt a szállítás, hajlunk rá, hogy talán még is inkább szántalpakról lehetett szó, ahogy azt a másik két krónikás írja.

⁶² ANDJS Col. Brukenthal B 1–5. No. 46. f. 83v.

⁶³ 1660. márc. 22. „Den 11ten geschahen 3 Kanonenschüsse, doch ohne Schaden. Auch hatten wir den schrecklichen Wolf nicht mehr zu fürchten, denn weil er die gehofte Wirkung nicht that, wurde er nach Mühlenbach abgeführt.” SEIVERT 1791, i. m. 295.

⁶⁴ 1660. máj. 15. „Nun lief alles Volk hinaus, zerstörte die Schanzen und machte Beute, zu Neppendorf fand man die Lavetten vom Wolf...” SEIVERT 1791, i. m. 304,

⁶⁵ „Apoldon túl találék egy ágyút is az útban, de veszteg áll vala, és én távol kerülém. Az parasztemberekétől úgy érttem, hogy az Farkas ágyú, és Szászsebesbe viszik etc.” ANDJS Col. Brukenthal B 1–5. No. 46. f. 99v.

⁶⁶ 1660. máj. 30. „Den 30ten wurde eine schöne Kanone, welche von den Feinden im Neppendorfer Grund zurück gelassen, hereingebracht. Nach etlichen Tagen kam auch der grosse Wolf von Mühlenbach an, welchen der Rath zersägen, und kleinere Kanonen daraus gissen lies, damit er nicht einmal könnte zurück gefordert werden.” SEIVERT 1791, i. m. 305.

⁶⁷ A szállítást nem említő korabeli történeti munkák közös jellemzője, hogy az 1612. év kapcsán a nagyobb eseményekre, különösen a brassóiakkal folytatott barcasági harcokra koncentrálnak: Casparis BOJTHINI Pannonii *de rebus gestis magni Gabrielis Bethlen librorum duodecim inchoatorum libri tres* = *Monumenta Ungrica*, ed. Johann Christian Engel, Vienna, Antonius Doll, 1809, 237–436; HIDVÉGI MIKÓ Ferencz *historiája a maga életében történt erdélyi dolgokról 1594–1613*, kiad. Kazinczy Gábor, Bp., MTA, 1863 (*Monumenta Hungariae historica, Scriptores*, 7), 135–304; SZEPSI LACZKÓ MÁTÉ, *Lorándffy Mihály udvari concionatora krónikája és emlékezetre méltó hazai dolgoknak rövid megjegyzései 1521–1624* = *Erdélyi történelmi adatok*, III, kiad. Mikó Imre, Kolozsvár, Ev. Ref. Főtanoda, 1858, 1–246. Az egykorú szász történétírók (jellemezően bras-

léséből és Gyulafehérvár város jegyzőkönyveiből tudjuk, hogy az ágyút Báthori Gábor erdélyi fejedelem (1608–1613) is Szebenbe vitette, méghozzá 1612-ben, és csak Bethlen Gábor szállította vissza a Kendervárba, nagyjából egy időben azzal, hogy telelése után 1614. február 18-án végleg elhagyta a szász várost.⁶⁸ Éppen Báthori akciójáról, erről a jelképes jelentőségű eseményről szól a Hajdú István kötetéből előkerült két ismeretlen költemény. A versek címéből az is kiderül, hogy pontosan 1612. augusztus 25-én érkezett meg az ágyú a városba. A löveg mozgatásának, ahogy 1660-ban, úgy ekkor is propagandisztikus célja volt: a fejedelem így akarta hatalmát demonstrálni a politikai törekvéseivel szemben ellenséges szászoknak. A történeti háttér jól ismert.⁶⁹ 1610. december 12-én Báthori Gábor hadicsellel elfoglalta Nagyszebent, amelyet a tizenöt éves háborúban félig elpusztult Gyulafehérvár helyett, a szászok hagyományos autonómiáját semmibe véve, székvárosává tett meg. A fejedelem közben fegyveres konfliktusba került Radu Șerban havasalföldi vajdával, Forgách Zsigmond felső-magyarországi főkapitánnyal (1611),⁷⁰ és saját tanácsosainak jelentős részével is megromlott a viszonya. Michael Weiß vezetésével a brassóiak már 1611-ben fellázadtak Báthori ellen, és 1612-ben szabályos polgárháborút folytattak a fejedelem csapatai ellen, de egyre inkább védekezésbe szorultak: éppen augusztus utolsó heteiben már Brassó falai alatt dúlt a harc. A küzdelem csak a brassóiak 1612. október 16-i barcaföldvári veresége után csitult valamelyest. Báthori fejedelmi székére 1612-ben már egy komoly belső ellenfél is pályázott, Géczi/Giczi András. Mintegy másfél héttel a szállítás előtt, 1612. augusztus 12-én ölte meg

soiák) szintén nem tesznek említést a Farkas-ágyú költöztetéséről. Munkáikat főként a következő forrásgyűjteményekben találjuk meg: *Deutsche Fundgruben der Geschichte Siebenbürgens*, Bd. I–II, Hrsg. Kemény József, Klausenburg, Verlag von J. Tilsch, 1840; Bd. III, Hrsg. Eugen von Trauschenfels, Kronstadt, Druck und Verlag von Johann Gött, 1860; *Quellen zur Geschichte der Stadt Brassó*, Bd. IV, *Chroniken und Tagebücher I (1143–1867)*, Brassó, Druck von A. Gust. 1903.

⁶⁸ NAGY SZABÓ Ferenc *memoriáléja = Erdélyi történelmi adatok*, I, kiad. Mikó Imre, Kolozsvár, Ev. Ref. Főtanoda, 1855, 103–104; *Gyulafehérvár város jegyzőkönyvei*, Erdélyi történelmi adatok, VI/2, kiad. Kovács András. Kolozsvár, Erdélyi Múzeum Egyesület, 1998, 37–38, 282.

⁶⁹ Báthori Gábor szász politikájának néhány ismertebb feldolgozása, időrendben: MIKA Sándor, *Weiss Mihály. Egy szász államférfiú a XVII. századból*, Bp., Magyar Történelmi Társulat, 1893 (Magyar történelmi életrajzok, 24); ANGYAL Dávid, *Báthory Gábor uralkodása = Századok*, 30(1896), 23–46, 114–128; TEUTSCH, Georg Daniel, *Geschichte der Siebenbürger Sachsen für das sächsische Volk*, Bd. I, *Von den ältesten Zeiten bis 1699*, Hermannstadt, Druck und Verlag von W. Krafft, 1899, 327–348; LOVAS Rezső, *Báthory Gábor és a szászok*, Debrecen, 1940 (A Debreceni Tisza István Tudományegyetem történelmi szemináriumának kiadványai, 8); PHILIPPI, Maja, *Michael Weiß. Sein Leben und Wirken in Wort und Bild*, Bukarest, Kriterion Verlag, 1982; NAGY LÁSZLÓ, *Tündérvári fejedelmé*, Báthory Gábor, Bp., Zrínyi Katonai Kiadó, 1988; CZIRÁKI Zsuzsanna, *Brassó és az erdélyi szászok szerepe Bethlen Gábor fejedelem trónfoglalásában (1611–1613) = Századok*, 144(2011), 4, 847–876. – A fejedelem uralkodásáról általában: *Báthory Gábor és kora*, szerk. Papp Klára, Jeney-Tóth Annamária, Ulrich Attila, Debrecen, Debreceni Egyetem Történelmi Intézete, 2009.

⁷⁰ VÖRÖS Péter, *Forgách Zsigmond erdélyi expedíciója 1611-ben = Hadtörténelmi Közlemények*, 124(2011), 3, 864–887.

Báthori Gábor Nagy András hajdúgenerálist, aki állítólag levélben ajánlotta fel a fejedelem meggyilkolását az ellenjelöltnek. Végül kevéssel a fegyver utaztatása után, szeptemberben szökött török földre az a Bethlen Gábor, aki aztán 1613-ban az oszmán hatalom támogatásával véget vetett a sokak által gyűlölt Báthori uralmának. 1612 augusztusában az események már elérték drámai tetőpontjukat, de még nem látszott, hogy a forrongó helyzet miként alakul majd. Tipikusan olyan hetek voltak ezek, amelyekben a hasonló jelképes politikai aktusok is a szokásosnál is nagyobb nyomatékot nyertek.

Az ágyú 1612. évi szállításáról a két most megtalált vers hordozza a legtöbb információt – míg egyiknek tárgya a megszemélyesített Farkasnak a Kendervártól való búcsúzása (*valedictio bombardae*), és az utazás maga, addig a másik a fegyvernek az új helyre való megérkezéséről (*introitus bombardae*) szól. Az ágyút a fejedelem embere, Szalai Farkas kísérte Nagyszebenbe, akit Báthori egy 1612-ben Kolozsvár városnak küldött levelében „meghitt udvari jámbor szolgájának”, azaz udvari familiárisának nevezett, kérve, hogy legyenek segítségére a Farkas ágyú „szerszámainak” (talán talpának, kerekeinek) elkészítésében.⁷¹ Úgy tűnik tehát, hogy Szalainak már a szállítás előkészítésében is szerep jutott. Az első vers Szalait a Farkas „szárazdajkjának” nevezi, és finoman, elegánsan kihasználja a két név azonosságában rejlő költői lehetőséget is. Talán éppen ezt a verset kell keresnünk annak a Nagy Szabó Ferenc által megörökített anekdotának mélyén is, hogy 1612-ben két Farkas ment be Szebenbe.⁷²

Bár a két város (az útvonaltól függően) csak mintegy 70–75 kilométerre fekszik egymástól, de a cél eléréséhez előbb át kellett kelni hajóval a Maroson, majd pedig a néhány közbeeső hegyvonulat miatt jelentős szintet is le kellett küzdeni. A folyón való átkelés nehézségét és veszélyeit a vers játékos formában több versszakon keresztül ecseteli. Nem csoda, hiszen nehéz lehetett akkora hajót találni, amely elbirt ekkora súlyt. Elképzelhető, hogy több sószállító hajót kötöztek össze, és úgy vontatták át a vízen a fegyvert. A kerekre szerelt ágyút szárazföldön ezúttal is minden bizonnyal ökrök húzták. A két Farkas az első vers leírása szerint a mai főút nyomvonalától északra haladt. A Fehér megyei Drassó és Vízakna érintésével értek végül lassú, akár egy hetet is igénybe vevő utazás után Szebenbe. A szöveg mintha arra utalna, hogy az ágyút a szász városban nem valamelyik bástyán, hanem erődemonstrációként a főtéren (*Großer Ring*) helyezték volna el. („Tudom bévezetnek Szeben piacára”) Könnyen lehet azonban, hogy rövid közszemle után az ágyú itt is a falra került. A leghatásosabb kétségkívül az lett volna, ha a fejedelem és a katonai potenciáját jelképező hatalmas ágyú egyszerre vonultak volna be a városba. Ezt azonban a lovagló, vagy kocsikon ülő fejedelmi udvartartás és az ökrökkel vontatott löveg eltérő sebességét figyelembe véve, kiinduló hipotézisként sem feltételezhetjük. Bár Báthori királyi könyve pont erre az időszakra nagyon foghíjas (az 1612. július 6. és augusztus 29. közötti

⁷¹ Erdélyi magyar szótörténeti tár; III, szerk. Szabó T. Attila, Bukarest, Kriterion Könyvkiadó, 1982, 706.

⁷² NAGY SZABÓ 1855, i. m. 103–104.

időszakból nem tartalmaz kiadványt), és az Erdélyi országgyűlési emlékekben is van egy nagy lyuk 1612. augusztus és október 7. között,⁷³ más források a segítségünkre sietnek. A fejedelem augusztus 25-én és 27-én is Gyulafehérvárott volt, ám augusztus 29-én már Szebenből keltezett oklevelet, majd szeptember elején még visszatért egy időre a régi székvárosba, de a hónap többi részét láthatóan a szászok „vendégeként” töltötte.⁷⁴ Jelenlegi ismereteink szerint tehát úgy tűnik, hogy az ágyú Báthori egy hosszabb szebeni tartózkodásának nyitányaként tűnt fel a városban. Bár a második vers egy helyütt azt állítja, hogy a fegyvert azért vitték Nagyszebenbe, hogy oltalma legyen a település kőfalainak, aligha férhet ahhoz kétség, hogy az átszállítás sokkal inkább a hírverés céljait szolgálta. Egyrészt nyomatékosította a szász település új, székvárosi szerepkörét, másrészt a belső ellenség megfélemlítésére szolgált. Ahogy azt az egyik verssor („Legyek magyaroknak segítő dandárja”) is kifejezi, ilyen belső ellenségnek számítottak a fejedelem ellen ármánykodó urak mellett maguk az elégedetlen szászok is.

Végül ejtsünk néhány szót magáról a két versről (avagy párversről) is, amelyeket tartalmuk és jellegük alapján egyértelműen az eseményekkel egykorúaknak kell tekintenünk.⁷⁵ Szerzőjük, ahogy az a hasonló propagandaköltemények körében meglehetősen gyakori, nem nevezi meg magát, sem a szöveg előtt, sem a versfőben. A Báthori Gábor uralkodási idejéből fennmaradt erdélyi versek között négy olyan históriás éneket is találunk, amely hasonló határozottsággal áll ki a fejedelem törekvései mellett, a sort kiegészíthetjük egy, a fejedelem halálára írt gyászverssel is.⁷⁶ A szerzőt egyik esetben sem ismerjük, csak feltételezni lehet, hogy a versek a fejedelmi udvarban, valamely művelt familiáris tollából születtek. Külön érdekességet hordoz számunkra, hogy a legismertebb ilyen vers, a *Conspiratio Kendiana* szövege éppen egy másik barcasági magyar evangélikus értelmiségi, Tatrosi György énekeskönyvében maradt fenn.

⁷³ *Erdélyi országgyűlési emlékek*, VI, (1608–1614), kiad. Szilágyi Sándor, Bp., MTA, 1880.

⁷⁴ A fenti információk készülő fejedelmi itineráriumunkból származnak. A legfontosabb adatok: 1612. aug. 25. Gyulafehérvár. Levél Beszterce városnak: A Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (A továbbiakban: MNL OL) X 1249. Beszterce város levéltára – Missiles, 1612/No. 35. (444. filmtári tekeres); 1612. aug. 27. Gyulafehérvár. Levél Dóczy Andrásnak: A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, Kézirattár, Oklevélgyűjtemény, K 340. doboz, No. 1441.; 1612. aug. 29. Szeben. Címeres nemeslevél a rettegi Tóth/Borbély Istvánnak MNL OL F 1. A Gyulafehérvári Káptalan hiteleshelyi levéltára – Libri regii, 12. köt., f. 199r–200r.; 1612. szept. 2. Gyulafehérvár. Levél Beszterce városnak. MNL OL X 1249. 1612/No. 37. (444. filmtári tekeres).

⁷⁵ Itt köszönjük meg Csörsz Rumén Istvánnak, Szentmártoni Szabó Gézának és Vadai Istvánnak a versek kiadásához és értelmezéséhez nyújtott tanácsait,

⁷⁶ *Régi magyar költők tára, XVII. század, I, A tizenöt éves háború, Bocskay és Báthori Gábor korának költészete*, kiad. Bisztray Gyula, Klaniczay Tibor, Nagy Lajos, Stoll Béla, Bp., Akadémiai Kiadó, 1959. – Az itt kiadott históriás énekek: No. 96. História Báthori Gáboré/ *Conspiratio Kendiana* (398–428), No. 97. *Cantio de Transylvania et de consilio paparum contra haydones equitum* (428–432), No. 98. *Alia historia de iisdem disturbis* (432–440), No. 99. História az Erdélyországnak nyomorúságáról és magyaroknak Báthori Gábor ellen való föltámadásáról (440–451), No. 103. [Báthori Gábor halotti búcsúztatója] (455–459).

Szövegeinket azonban a többi Báthori-kori propagandaverstől, amelyek azonos hosszúságú sorokból épülnek fel, határozottan megkülönbözteti strófaszerkezete. A szerző itt egy olyan középkori gyökerű énekelt versformát használ, amely Európa-szerte ismert, de a magyar költészetben viszonylag ritka, az ún. Palkó-strófát.⁷⁷ A metrum felépítése ebben az esetben aszimmetrikus, két tizenkét szótagból álló sort egy hat szótagos felsor követ, az egész versszakot pedig egy újabb tizenkét szótagos egész sor zárja, a rímelést viszont itt is egyszerű bokorím (aaaa) biztosítja. A most előkerülteket leszámítva összesen kilenc olyan régi magyar verset ismerünk, amelyet ebben a strófában írtak. Ebből hét Balassi Bálint műve – jellemzően szerelmi tematikájúak. Nem egészen szokványos ritmust választott tehát a költő politikai versei számára. Alighanem a strófa erős zeneisége révén akarta fokozni a szövegek hatását. Az első vershez megadott, ismeretlen énekre utaló nótajelzés („Keserves panasza jó Magyarországnak”) ugyanakkor azt mutatja, hogy a korszakban más magyar politikai vers is használta ezt a formát.

A most megtalált két szövegnek nem csupán főszereplője a Farkas, hanem maga a megszemélyesített ágyú kommentálja bennük átszállítása körülményeit. A vers tehát a prosopopeia eszközével él, amely a korszak magyar nyelvű költészetében leginkább a halottbúcsúztatókban fordul elő, olyan formában, hogy a halott sorban megszólítja hozzátartozóit, barátait, és néhány őszinte szóval mindegyiktől búcsút vesz.⁷⁸ Sokkal ritkább az, hogy a költő egy tárgyat kelt ilyen módon életre. Világos, hogy a prosopopeiának ez a válfaja a latin nyelvű humanista költészetből származott át a magyar poézisbe. Hunyadi Ferenc egy versében, az ún. Báthori-útinaplóban a megszemélyesített Róma búcsúzik Báthori Andrástól. Háportoni Forró Pál (†1623) egy művében pedig maga a váradi vár mondja el a Bethlen Gábor építő munkájáról szóló dicséretet.⁷⁹

Az azonban, hogy a megszemélyesített tárgy egy ágyú legyen, egészen szokatlan megoldás. Egy példát azért ismerünk, és ez nem más, mint Hunyadi Ferencnek a Farkas-ágyún látható, fentebb említett epigrammája. („Sum Lupus...”) A Báthori-kori költő innen merítette az ötletet, és a második, az ágyú Szebenbe érkezésére írott versben egyértelműen erre is utalt vissza. („Romulus, Remusnak én voltam mind anyja...”) A latin nyelvű mintát idézi meg az a strófa is, amelyben az ágyú „havasi s erdei vad természetéről” (=„alpinum nomen”) van szó. A fenti két versszak akár az epigramma értelmező fordításának is tekinthető, és a következő sorokban természetesen a Báthori-nemzetség és annak címe is feltűnik, hogy a római anyafarkas és a dinasztia közötti kapcsolat mindenki számára egészen világos legyen. Bár a költő a két vers számos pontján megcsillantja költői invencióját és finom humorát, a végső üzenet olyan egyszerű, mint egy bot:

⁷⁷ A Palkó-strófáról mint referenciális versformáról: CSÖRSZ RUMEN István, *Az Palkó nótája (Közelítések)* = „Mielz valt mesure que ne fait estultie” *A hatvanéves Horváth Iván tiszteletére*, szerk. Bartók István et alii, Bp., Krónika Nova Kiadó Kft., 2008, 80–89.

⁷⁸ SZENTMÁRTONI SZABÓ Géza, *Balassi búcsúverse és a prosopopeia a XVII-XVIII. század magyar nyelvű költészetében = Irodalomtörténet*, 85(2004), 194–199.

⁷⁹ TÓTH 2001b, i. m. 361–362.

a fejedelem ellenségeinek, különösen a pártoskodó főuraknak, pusztulnia kell. („Az Farkastól léssen szagatva gyomrotok.”)

A nagysinki kéziratból előkerült két vers több szempontból is nagyon érdekes és izgalmas. Egyrészt felhívja a figyelmünket a barcasági magyar evangélikus értelmiségnek a kora újkori szöveghagyományozásban játszott jelentős, de eddig ritkán hangoztatott, szerepére, másrészt gyarapítja a régi magyar költészet, és azon belül a politikai versek, ritkán bővülő korpuszát, végül pedig megcsillantja a reményt, hogy erdélyi szász gyűjtemények hasonló magyar vonatkozású kötetekből a jövőben további ismeretlen régi magyar versek is előkerülhetnek.

Függelék

I.

*Hajdú István töröcsvári porkoláb nekrológja (1748)*⁸⁰

Ungarisches Gesetzbuch, a 326. oldal után

Következik belül említett nemzeti Hajdú István töröcsvári magyar porkoláb uramnak nemzetségének deductiója, ki is eredetet vett volt

I. Nagyatyjára nézve ama jó emlékezetű férfitől, nemzeti Hajdú Miklós uramtól, ki életének ifjúságabeli erejét devoveálta volt II. Rákóczi Györgynek, az erdélyi fejedelemnek, fegyverével élvén, mint hív vitéz a maga kenyerét, míg 1657 esztendőben Lengyelországra nagy haddal menvén a fejedelem, de⁸¹ megverettetvén, szerencsétlen viadala után fegyveres vitézi elszéledének, és ugyanakkor említett Hajdú Miklós uram is, mint erdélyi szász famíliából való személy,⁸² Brassóban verekedvén, Türkösben megtelepednék, 40 esztendeig dicséretesen viselvén a türköszi főnagyságot, és nemzvéen ottan két fiakat, Jánost és Istvánt.

II. Ezen István nevű gyökérből vett eredetet ezen nemzeti Hajdú István⁸³ porkoláb uram is, mert említett Hajdú Miklós uram a fiát, Istvánt a tisztességes tudományokban felnevelte, és az Isten kegyelméből azt is megérte, hogy ezen fia anno []⁸⁴ a brassai magyar Sionban lelkipásztori tisztességre emeltetnék, és nem-

⁸⁰ A függelékben szereplő két forráshoz csak abban az esetben fűzünk tárgyi lábjegyzetet, hogyha a bevezető tanulmány az adott helyet nem magyarázza meg. Az 1. szám alatti nekrológot modernizált átírásban közöljük. A 2. szám alatti két versnek mind betűhív átírását, mind pedig modernizált, és a szövegromlásokat javító változatát feltüntetjük, két párhuzamos oszlopban.

⁸¹ Utána áthúzva: „Az erdélyi fejedelem”.

⁸² Itt a szerző valószínűleg Hajdú Miklós jogállására gondol, és nem a származására.

⁸³ Utána áthúzva: „Uram”.

⁸⁴ Az évszám helye üresen maradt.

zene Gothárd Mária asszonnyal két csemetéket, anno 1687 mense augusti Istvánt, kinek hideg tetemi előttünk koporsóban zárattak, és anno 1689 mense octobris Krisztinát. Kikben midőn mint házának csillagaiban gyönyörködni kívánna, akkor kezdé homály beborítani fényes napját, egynéhány esztendeig való bújdosása után keserves fogságban jutván, és sok szenvedési után, midőn megszabadult volna, terhes betegsége után anno 1694. Advent 3. vasárnapján⁸⁵ meghalván és a Klastrom templomban Brassóban⁸⁶ eltemetettvén, siralmas árvaságra maradván István és Mária, két gyermeki.

III. Szorgalmatos gonddal viseltetett mindazáltal Gothárd Mária asszony az árva gyermekekre, mint maga méhéből való rajzásokra, holott nemzetes Hajdú István porkoláb uramat a tisztességes tudományokban Brassóban neveltette, és azután az ifjúnak gyarapodott állapotjához képest az udvarhelyi református iskolában is általadta. De midőn az ifjúnak legnagyobb reménysége volna, akkor fosztá meg Isten az édes anyai gondviseléstől, anno 1703, éppen húshagyó kedden temetettvén az édes anyja asszony,⁸⁷ midőn maga távol volna a tudományoknak kincseinek keresése végett. Éppen ezen árvasága csökkentette meg a jeles indulatú ifjat maga szándékában, hogy a tanúság célját⁸⁸ el ne érhetné, hanem csak Brassóban tartatnék tutorság alatt, míg megélemedett állapotjában⁸⁹ Rákóczi Ferencnek zenebonáskodása ellen felséges római császárunk és igaz erdélyi fejedelmünk mellé támadott Frey companiában hazánknak oltalma végett fegyvert fogott, és azt felséges császárunk mellett híven is viselte mindaddig, míg a kurucok zűrzavarok lecsillapított, és sok romlásokat szenvedő hazánk felséges császárunk oltalma alatt a békességnek rév partjára érkezett. Itt már felderülvén házasságra célozó⁹⁰ napja, eljegyzé házastársul Bolonyában lakott néhai nemzetes Farkas Dániel uram hajadon leányát, Annát, és ugyan lakodalmi solemnitásit celebrálá anno 1710. die 8. septembris, de midőn mind kedves feleségében, 's mind

⁸⁵ 1694. dec. 12.

⁸⁶ A Kolostor utcai egykori Domankos-rendi Szent Péter és Pál templomról van szó, amelynek szentélyét a reformáció után a helyi magyar evangélikusok használták istentiszteleti helyként, míg a templomhajóban városi gabonaraktár működött. 1713-ban a templomot az evangélikusoktól elvették, és a jezsuitáknak adták. (Később ennek a helyén építették fel 1776 és 1782 között a brassói katolikus plébániatemplomot.) A magyar evangélikusok ezután előbb a szintén belvárosi ispotálytemplomot használták, majd 1718-ban a gyülekezet kiköltözött a magyar külvárosba Bolonyára (Blumenau). BINDER 2000, i. m. 136–140, 328 (6. jegyzet) SALONTAI, Mihaela Sanda, *Mănăstiri dominicane din Transilvania*, Cluj-Napoca, Editura Nereamia Napocae, 2002, 125–143; HERRMANN 2010, i. m. 13.

⁸⁷ 1703. február 20. Gödri János brassói magyar lelkész feljegyzései szerint a régi bolonyai kőtemplom 1777. évi lebontásakor megtalálták a Hajdúk egy több családtag számára készített sírkövét, amelyen Gothárd Mária temetésének időpontjaként 1703. február 21. szerepelt. BINDER 2000, i. m. 106.

⁸⁸ Utána áthúzva: „ne”.

⁸⁹ Utána áthúzott olvashatatlan szó (cca. 6 betű).

⁹⁰ A szó egy áthúzott, olvashatatlan szó fölé írva.

ettől született magzatjában gyönyörködni akarna, keserves özvegyiségre marada anno 1711. 3. novembris, minekutána együtt éltek volna 1 esztendő 8 hetek alatt.

Mind első házastársától és mind gyermekitől megfosztatván, másodszeri házasságában lépék néhai tiszteletes Budai János brassai magyar prédikátor uram második hajadon leányával, Judit asszonnyal, anno 1712. die 19. junii, kivel együtt élt is szép időt, úgy mint 36 esztendőket és egy hónapot, dies [],⁹¹ mely házasságokat az Isten virágzóvá is tette, mert 1713 esztendőben, die 21. junii adott Isten egy János nevű fiacskát és Mária nevű leánykát egyszersmind, kik közül Mária azon esztendőben 1. julii, János pedig anno 1719. die 24. julii meg is holtanak. De ezen szomorúságokban ugyancsak vigasztalást nyújtott az Isten nekik, mert a mely leánygyermekkel, Krisztinával⁹² anno 1716. die 6. augusti és Rebekával, anno 1720. die 3. octobris az Isten őket szerette vala, azokat az Isten nagy örömeikre meg is tartotta, Krisztinát e' mi magyar gyülekezetünknek papja mellé. Rebekát pedig egy tisztességbeli ötves mesterember mellé plántálván, és őket drága magzatokkal megszaportván.

IV. A mi pedig belül említett nemzetes Hajdú István porkoláb uram tisztségét illeti, minekutána a zenebonás kuruc vérontásnak vége lett volna, megtelepedvén Brassó városában, a brassai tekintetes és nemzetes bírának önként való gratiájokban állíttatott a város szolgálatjára anno 1710. 13. iulii, melyet midőn viselt volna 16⁹³ esztendeig egynéhány nap híján, a társaságnak egyező akaratójából a városi szolgáltnak öreglegényekké tétetett, és ezen tisztségét tisztességesen viselte 8 esztendeig 4 hónapig. Tekéntetben vette pedig a brassai tekintetes nemes tanács jó szolgájának hívségét, és anno 1735. die 17. octobris hivatalt adott a töröcsvári magyar porkolábságra, melynek törvényes confirmatiója és homagialis beiktatása végett méltóságos gróf hallerkői Haller János⁹⁴ úr öexcellentiájához,⁹⁵ erdélyi gubernátor és a felséges ausztriai háznak actualis intimus consiliariusához el is küldötte, confirmáltatta, beeskettette, és azon tisztségben beléptette. Mely tisztségét 12 esztendeig és 3 hónapokig nagy fidelitással viselvén, minekutána hosszas betegségei erőt vévén, ellankasztották volna, lelkét Jézusának ajánlá anno 1748. die 27. februarii reggeli három óraker.⁹⁶ Ki is utolsó búcsúját vészitőleket, és e' mai napon kívánja, hogy az siralom cserfája alá tisztességesen tete-mét eltemessétek etc.

⁹¹ A konkrét nap helye üresen hagyva. A mellé behúzott függőleges vonal valószínűleg nem egyes.

⁹² Utána áthúzza: „őket az Isten szerette vala”.

⁹³ A szám utólag beírva az üresen hagyott helyre.

⁹⁴ Hallerkői Haller János (1693–1756), 1734 és 1755 között Erdély gubernátora.

⁹⁵ Utóbbi két szó a margóról beszúrva.

⁹⁶ Az évszám és a nap száma eredetileg üresen hagyva, és utólag beírva. A „februarii reggeli három óraker” pedig ceruzás kiegészítésként a szöveg aljára beírva. – Gödri János jegyzete szerint a családi sírkövön Hajdú István 1748. febr. 28-i temetési dátummal szerepelt, tehát úgy tűnik, hogy már az elhalálozás másnapján eltemették. BINDER 2000, i. m. 107.

2.

**Ismeretlen költő versei
a Farkas-ágyú Szebenbe szállításáról (1612)**

Ungarisches Gesetzbuch, a 325–326. oldalakon

Prosopopeia seu valedictio bombardae Luppi [!] Albae Iuliae e patria migrantis in mense augusto facta, anno domini 1612.

Ad notam: Keserves panasza jó Magyar országnak

Hallyátok panaszát Fejérvári Volphnak
Útra készüléset N/agysá/gos Farkasnak,
Csudáját sokaknak
Nagy keserűségét ő boltsuzásának.

Halljátok panaszát fejérvári Wolfnak,
Útra készüléset nagyságos Farkasnak,
Csudáját sokaknak,
Nagy keserűségét ő búcsuzásának.

Igy kezdi keserves szép Orátioját,
Hazájától ékes botsuzo formáját,
Kedves ő Tractáját,
Nagy keserűséges szokkal el válását,

Így kezdi keserves szép oratioját,
Hazájától ékes búcsuzó formáját,
Kedves ő tractáját,
Nagy keserűséges szókkal elválását.

Én keserves Hazám, te Gyula Fejérvár,
Édes Atyám, Anyám, szondorlott laktam vár,
Jó Bástya Kender Vár,
Ez Világra adott régen tündöklött vár,

Én keserves hazám, te Gyulafejérvár,
Édes atyám, anyám, condorlott laktam vár,
Jó bástya, Kendervár,
Ez világra adott régen tündöklött vár.

Imé én Uramnak nagy parantsolattya,
Rajtam -s- az Országnak végezet Tanácsa,
El szánt akarattya,
Legyek Magyaroknak segítő Dandárja,

Imé én uramnak nagy parancsolattya
Rajtam, s az egész országnak végezett tanácsa,
Elszánt akarattya,
Legyek magyaroknak segítő dandárja.

Azért Isten hozzád látod el kell mennem,
Az Országgal szükség és [!] egyet értenem,
Mindenben engednem,
Fejedelmem mellett nagyotis szenvednem,

Azért Isten hozzád, látod, el kell mennem,
Az országgal szükséges egyetértenem,
Mindenben engednem,
Fejedelmem mellett nagyot is szenvednem.

Atyai jó voltod ha meg nem háláltam,
Szükségnek idején ha nem szolgálhattam,
Oka nem én voltam,
Tisztetem szerint mert én mindenkor kész voltam.

Atyai jó voltod ha meg nem háláltam,
Szükségnek idején ha nem szolgálhattam,
Oka nem én voltam,
Tisztetem szerint mert én mindenkor kész voltam.

Botsánatot adván várjad szolgálatom,
A sok Zűrzarban halesz maradásom,
Hozzád én hü voltom,
Ezutánis meglád nyilván megmutatom,

Bocsánatot adván várjad szolgálatom,
A sok zűrzarban ha lesz maradásom,
Hozzád én hü voltom
Ezután is, megládd, nyilván megmutatom.

Csak szokatlanságtól félek azt meg vallom,
Vízen én nem jártam kitől iszonyodom,
Nehéz lész ott dolgom,
Jaj mely vénségemre kell uszni tanulnom,

Csak szokatlanságtól félek, azt megvallom,
Vízen én nem jártam, kitől iszonyodom.
Nehéz lész ott dolgom,
Jaj mely vénségemre kell úszni tanulnom.

Mind az által imé abban is szolgálnom,
Kell fejedelmeknek fejemet hajtanom,
Marosban uszkálnom,
De ha kell hőségem nem hágy belé halnom.

Mindazáltal imé, abban is szolgálnom
Kell fejedelmeknek. fejemet hajtanom,
Marosban úszkálnom,
De ha kell hűségem, nem hágy beléhalnom.

Vagyon bizodalom Felsőes uramban,
Es száraz Dajkában Szallai Farkasban,
Hogy az nagy Marosban,
Segítséggel léznek ott is ballagtomban,

Vagyon bizodalom felsőes uramban,
És szárazdajkában, Szalai Farkasban,
Hogy az nagy Marosban,
Segítséggel léznek ott is ballagtomban.

Sietséggel imé már belé kell mennem,
Ne hadgy Farkas Dajkám, énis teprenkedem,
Azon igyekezem,
Mint legyen hamaréb által evézésem,

Sietséggel imé, már belé kell mennem,
Ne hagyj Farkas, dajkám, én is töprenkedem,
Azon igyekezem,
Mint legyen hamarébb általevezésem.

Noszsa, noszsa ne hadgy ki jo akarom vagy,
Aki veszedelmem kivanoja nem vagy,
Most segély ha jo vagy,
Vonyad kérlek vonnyad, ide vesznem ne hagy,

Nosza, nosza, ne hagyj, ki jóakaróm vagy,
Aki veszedelmem kívánója nem vagy,
Most segélj, ha jó vagy,
Vonyad kérlek, vonjad, idevesznem ne hagyj!

Jaj mely igen nehéz volt lám az mesterség,
Vénségemre imé nálam uj böltesség,
Kihez kell keménység,
Nálamnális erősb mert vízi sebesség.

Jaj mely igen nehéz volt lám az mesterség,
Vénségemre imé nálam új bölcsesség,
Kihez kell keménység,
Nálamnál is erősb, mert vízi sebesség.

Szokatlan ez nálam, mert messze nem jártam,
Teljes életemben sohult nem bujdostam,
Szomszédban sem voltam,
Eztis vénségemre tanulni indultam.

Szokatlan ez nálam, mert messze nem jártam,
Teljes életemben sohult nem bujdostam,
Szomszédban sem voltam,
Ezt is vénségemre tanulni indultam.

Elég munkája volt rajtam ki alkutot,
De nagyobb vann az ki rollam visel gondot,
Úszni is oktatot,
Néhéz vénségemre költözni inditot,

Elég munkája volt rajtam, ki alkotott,
De nagyobb van, az ki rólam visel gondot,
Úszni is oktatot,
Nehéz vénségemre költözni indított.

Azért Isten hozzád, hazámnak határa,
Ha az hegyen által mehetek Drassora,
Onnan Vizaknára,
Tudom bé vezetnek Szeben Piatczára.

Azért Isten hozzád hazámnak határa,
Ha ez hegyen általmehetek Drassóra,
Onnan Vizaknára,
Tudom bévezetnek Szeben piacára.

Abban is bizonyos vagyok hogy Csudája,
Lészek ott sokaknak szemek akadályá,
Már volna jutalma,
bár tsak egy egy Dénár Dajkámnak az borra,

Abban is bizonyos vagyok, hogy csudája,
Lészek ott sokaknak szemek akadályá,
Már volna jutalma,
Bár csak egy-egy dénár dajkámnak az borra.

Ily keserves szókkal valék Hazájától,
N/agysá/gos nagy Farkas ő Kender Várától,
Kedves barlangjától,
Lupeskoval edgyütt félvén a marostól.

Ily keserves szókkal válék hazájától,
Nagyságos nagy Farkas ő Kendervárától,
Kedves barlangjától,
Lupesková⁹⁷ edgyütt, félvén a Marostól.

Introitus Bombardae Luppi in urbem Cibirianam cum salutatione, mandato et hortatione et combinatione, 25. augusti anno 1612.

Egészséggel Szeben nyiss kaput utam/na/k,
Im én is oltalma lések köfalodnak,
Fogait azok/na/k,
ki töröm mind az kik vétnek én Uramnak,

Egészséggel, Szeben, nyiss kaput utamnak,
Ím én is oltalma lések köfalodnak,
Fogait azoknak
Kitöröm mind, az kik vétnek én uramnak.

Ne utáld meg ember én eredetemet,
Havasi -s- erdei vad természetemet,
Cselekedetemet,
Halljad Cronicából N/agysá/gos nevemet,

Ne utáld meg ember én eredetemet,
Havasi s erdei vad természetemet,
Cselekedetemet,
Halljad krónikából nagyságos nevemet!

Romulus Romusnak [!], én voltam mind Annya,
Kegyes emlőimmel nékik szoptatója
Romulus Dajkájá,
Roma Várossának ki volt Fundálója,

Romulus, Remusnak én voltam mind anyja,
Kegyes emlőimmel nékik szoptatója,
Romulus dajkájá,
Róma városának ki volt fundálója.

Mínthogy azért annak oka és eszköze,
Sőt birodalmának voltam mint szekere,
mostanis Tüköre,
Báthori Nemzetnek vagyok szep Czimere.

Mínthogy azért annak oka és eszköze,
Sőt birodalmának voltam mint szekere,
Mostan is tüköre,
Báthori nemzetnek vagyok szép címere.

⁹⁷ Lupesko (Lupescu = „farkasfi”) alatt minden bizonnyal azt a farkaskölyök-domborművet vagy szobrocskát kell értenünk, amely az ágyú irányzékául szolgált. (L. bevezető tanulmányunkat.)

Mihelyt ez Világra lön én formálásom,
Menydörgő modgyára volt én kiáltásom,
Portol rohanásom [!],
Fejedelmem előtt három próbálásom

Míg fene Farkasok a Veremben Vadnak,
Addig a Barmok is békével maradnak,
Ha falukra jutnak,
Emberek es Barmok mind meg háborodnak.

Urak Fő Nemesek immár néktek szolok,
Az átkozott vissza vonást elhadgyátok,
Mert jövendőt mondok,
Az Farkastól léssen szagatva gyomrotok,

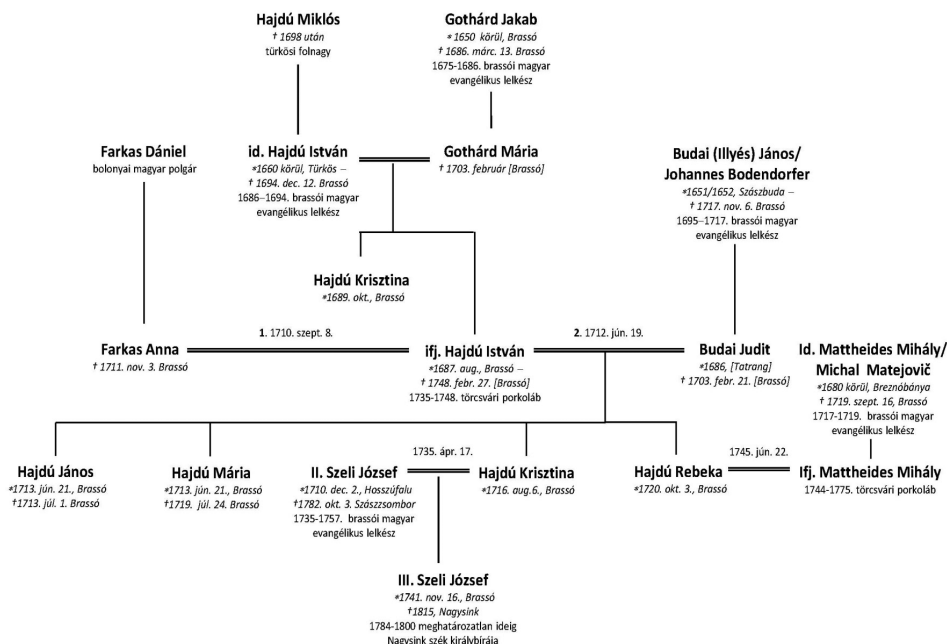
Vége

Mihelyt ez világra lön én formálásom,
Menydörgő módjára volt én kiáltásom,
Portól robbanásom,
Fejedelmem előtt három próbálásom.

Míg fene farkasok a veremben vagynak,
Addig a barmok is békével maradnak,
Ha falukra jutnak,
Emberek és barmok mind megháborodnak.

Urak, főnemesek, immár néktek szólok,
Az átkozott visszavonást elhagyjátok,
Mert jövendőt mondok,
Az Farkastól léssen szagatva gyomrotok.

Családfa: Hajdú István töröcsvári porkoláb tágabb családja⁹⁸

⁹⁸ A családfa forrásai: BINDER 1993, i. m., BINDER 2000, i. m. Ungarisches Gesetzbuch.

BÁNDI, ANDRÁS – SZABÓ, ANDRÁS PÉTER

**Der handschriftliche Band des Törzburger Kastellans Hajdú István
– Zwei unbekannte ungarische Gedichte aus der
Zeit von Báthori Gábor**

Im Jahre 2001 wurde aus dem Bestand des Schenker-Kapitels eine bisher unbekannte Handschrift des 18. Jahrhunderts in das Zentralarchiv der Evangelischen Kirche A. B. in Rumänien (Hermannstadt) überführt. Der Band wurde hauptsächlich von István Hajdú (1687–1748), Törzburger Kastellan und dessen Schwiegersohn József Szeli (1741–1815), ungarischer Pfarrer in Kronstadt und Langendorf, zusammengestellt und enthält Texte gemischter Gattung, die einerseits zur Erledigung praktischer Aufgaben dienten, andererseits bezeugen sie vom aktiven Interesse der ungarisch-burzenländischen Intellektuellen an der regionalen Geschichte. István Hajdú ist vor allem als Besitzer der ältesten handschriftlichen Gedichtsammlung in ungarischer Sprache bekannt. Im kürzlich entdeckten Band hat Hajdú eine Familienchronik, die zum Teil auf die Ereignisse innerhalb der ungarisch-evangelischen Kirchengemeinde Kronstadts Bezug nimmt, aufgenommen sowie andere Texte juristischen, historischen und medizinischen Inhalts, von denen der interessanteste eine 1723 angefertigte ungarische Fassung vom Landrecht ist (Übersetzer unbekannt). József Szeli fügt dem Band die Leichenrede für seinen Schwiegervater bei und ergänzt ihn mit mehreren historischen Quellen, wie z. B. mit dem Enchiridion (1659) des Martin Harnung, eine Sammlung von historischen und juristischen Notizen zu den Kirchengemeinden des Burzenlandes, oder die lateinische Fassung der *Approbatæ Constitutiones* (1653) des Wurmlocher Pfarrers David Hermann. Der eigentliche Schatz des Bandes sind allerdings zwei bisher unbekannte ungarische Gedichte des 17. Jahrhunderts in der Handschrift des István Hajdú. Handlungsträger und zugleich Erzähler der beiden prosopopöischen Gedichte ist die 1593 durch Fürst Zsigmond Báthori gegossene „Wolf-Kanone“, eine Zierwaffe, die 1612 von Fürsten Gábor Báthori zur Einschüchterung der Sachsen nach Hermannstadt gebracht worden war.

Im zweiten Teil dieses Beitrags werden diese Gedichte aus der Perspektive der Propagandarbeit der Báthori-Anhängerschaft untersucht. In diesem Zusammenhang sollen einige weniger bekannte Aspekte der Geschichte dieser einzigartigen siebenbürgischen Waffe beleuchtet werden.

Keywords: civilisation history, Hungarian Kingdom, 17–18th centuries, textual tradition, political pamphlet